

Антологія української готичної прози у 2-х т Том 2

Передмова У зачарованім люстрі

Фантастика давно вже стала найпоширенішим жанром у світовій літературі, розгалузившись на безліч струменів — наукову, космічну, фантазійну, або фентезі, казкову, готичну, або моторошну. Фактично фантастика існує з часу зародження літератури взагалі. Найперші твори людського генія були саме фантастичними — це і давньоєгипетська проза, і весь епос стародавнього Сходу, це й грандіозні епічні твори Індії («Магабгарата», «Рамаяна»), Ірану («Шахнаме»), Греції («Іліада», «Одіссея»), Риму («Енеїда»), середньовічної Європи («Калевала», «Парсіфаль», «Нібелунги»).

Фантастика присутня не тільки у художніх творах, а навіть у працях античних та середньовічних істориків, у книгах подорожей і в географічних описах. Розповіді про фантастичні тварини і дивовижні народи кочували з твору в твір і з культури в культуру. Фантастами були і Руставелі, і Данте, і Рабле, і Шекспір, і Сервантес, і Мільтон, і Вольтер, і Гете, і Свіфт. Важко назвати

великих класиків ХІХ і ХХ ст., які б не зверталися до жанру фантастики чи то в поезії, чи то в прозі, чи в драматургії.

До фантастики відносяться й такі жанри, як літературна казка і легенда, алегорія, філософська повість (Вольтер), утопічна (Платон, Лукіан, Мор, Кампанелла, Гакслі, Орвелл), магічна проза (Маркес, Борхес, Кортасар, Буццаті, Еліаде, Павич), химерна (жанр своєрідно український — Олександр Ільченко, Василь Земляк, Валерій Шевчук, Юрій Щербак), абсурдна, сюрреалістична проза і чорний гумор (Бірс, Віан, Ландольфі, Хармс). Моторозна, або готична, проза має глибоке коріння, але як жанр розквітла в Європі у ХVІІІ ст. Готична проза — нині один з найпопулярніших жанрів фантастики. На Заході виходять спеціальні часописи й цілі серії цих книжок. Аж три такі серії існують у Польщі: «Оповіді з дрижаками», «Фантастика і жахи», «Моторозні оповіді». За популярністю готична проза донедавна поступалася тільки науковій фантастиці, але в останній час пропустила вперед ще й фентезі.

Класична готична проза в кожній європейській літературі виглядає по-різному. В англійській — зображення надприродного викликає страх і навіть гнітить читача, а в латиноамериканській прозі сприймається уже як щось нормальне, таке, що можна було б

передбачити, навіть якщо воно перебуває під впливом чарів. Зате в німецькій літературі фантастична вигадка має переважно філософсько-метафізичний характер, у французькій — демонічно-середньовічний, який переходить у символістську естетику. У слов'янських літературах, як і в угорській та румунській, надприродне зображується з великою дозою гумору і тяжіє до фольклорного тлумачення фантастичних подій та образів.

Звичайно, всі ці категорії не існують у чистому вигляді. У кожній із цих літератур згадані типи фантастичного зображення співіснують. Так, у творчості Гофмана поруч із феєричною новелою «Золотий глечик» надibuємо і на повість жахів «Еліксир диявола», а в англійській літературі, крім похмурого «Замку Отранто», є безліч пародій на французькі дияволіади.

Не багато знайдеться письменників і в українській літературі, які б так чи інакше не використали якогось фантастичного сюжету. Вже в «Повісті врем'яних літ» бачимо фантазії про нечисту силу, які особливо популярними були в християнській літературі, зокрема агіографічній, тобто в описах життя святих. Найбільший збірник житійних оповідей «Печерський Патерик» походить з XIII ст. і складається з історій про те, як святи боролися з бісами, що спокушали їх в образі жінок,

чортів та різних чудовиськ. Цікавим жанром фантастики були так звані чуда, зразки їх знаходимо в збірці «Чуда» Афанасія Кальнофойського (1638 р.) та в книзі оповідань Петра Могили. Найповніший збірник таких оповідей у чотирьох томах, що мав назву «Четъї-Мінеї», склав Дмитро Туптало наприкінці XVII ст.

Великої популярності в Україні набули збірники казкових оповідей про земну кулю з описом дивовижних людей і тварин — бестіярії, азбуковники, фізіологи та люцидарії. Страхіттями переповнена повість «Александрія» про подвиги Александра Македонського. У будь-якому українському літописі присутні фантастичні істоти — змії, біси, потворні істоти, навіть Самійло Величко у своєму описі козацьких воєн наводить оповідання про Сатира.

У Галичині фантастична література творилася як українською, так і польською та латинською мовою. У XVI–XVIII ст. видано було кілька збірників коротких фантазійних оповідок-фацецій. Відьми й чорти оспівані львівськими поетами Себастьяном Кленовичем, Варфоломієм Зиморовичем та Шимоном Шимоновичем. Інший львівський письменник XVIII ст. Бенедикт Хмелевський написав цілу книгу про чортів та

відьом, завдавши собі неабиякого зусилля, аби всіх їх класифікувати.

Про розвій готичної прози в Україні ХІХ ст. прочитаєте у відповідних томах. Том, який ви зараз тримаєте у руках, присвячений готичній прозі ХХ ст. і обіймає творчість письменників, які творили на початку сторіччя, у міжвоєнний період та в діаспорі.

Наприкінці ХІХ — на початку ХХ століть твори про чортів, відьом й іншу нечисту силу пишуть Любов Яновська, Степан Васильченко, Федір Кудринський, Іван Нечуй-Левицький (повість «Запорожці»), Гнат Хоткевич, Одарка Романова, Клим Поліщук.

В той час, як уже в ХХ ст. готична проза на великій Україні йде на спад, а під совітами взагалі занепадає, в Галичині вона набуває усе ширшої популярності. З'являються твори Наталі Кобринської, Наталени Королеви, Василя Короліва-Старого, Богдана Лепкого, Василя Софроніва-Левицького, Антіна Крушельницького, Михайла Яцкова, Стефана Грабинського, Ростислава Єндика.

По війні в діаспорі готичну прозу творять Софія Яблонська, Віра Вовк, Ігор Качуровський, Ярослав Острук, Мирон Левицький, Марія-Анна Голод, а в Україні — Валерій Шевчук, Володимир Дрозд, Віктор Волощук та інші.

Ігор Качуровський в статті «Готична література та її жанри» («Сучасність», № 5, 2002) писав, що «коли на початку сімдесятих років виникла була нагода видати в англійському перекладі збірку готичних новель (а їх мало бути 13), то, попри наше бажання, матеріялу для такої збірки тут, на Заході, не знайшлося». Я так думаю, що не дуже шукали, бо в закордонних бібліотеках більшість із перерахованих мною авторів є.

Ю. Винничук

Іван Франко

*27.08.1856 р., с. Нагуєвичі на Дрогобиччині —
28.05.1916 р., похований у Львові.*

Залишив багатющу літературну спадщину у всіх існуючих жанрах, яку не вичерпують видані у 1980-х роках твори у 50-ти томах. Письменник неодноразово використовував образи української мітології, писав казки та готичні оповідання за мотивами народних вірувань.

Терен у Нозі

Оповідання з гуцульського життя

Старий, хорий Микола Кучеранюк дожидав смерті.

Ще два тижні тому він уостатнє керманичував на Черемоші, відігнав чотиритаблову дарабу¹ до Кут і відси вернув пішки додому. Нічого йому не бракувало, а проте був блідий, як труп. Увесь вечір він мовчав і сидів перед хатою он там високо на шпилі гори, покурюючи люльку на коротенькім цибусі і німо вдивляючися в розкинене внизу село, в Черемош, що шумливою гадюкою закрутився низом, і в супротивлежну могутню гору, покриту темним лісом. Та другого ранку він прокинувся, жалуючись на болючу колотьбу в боці, почав сильно кашляти та трястись у лихорадці. Покликав своїх трьох синів, сказав їм, що буде вмирати, і

¹ Дараба — пліт зі зрубаних дерев.

велів їм скликати найстарших та найповажніших сусідів, щоб міг у їх присутності виявити свою остатню волю. Сини прийняли сю відомість досить спокійно та повдержливо, хоч дуже любили батька. Тільки їх жінки та діти підняли крик і лемент, але старий велів їм мовчати та бути спокійними.

— Будьте тихо! — мовив він напівсуворо, а напівласкаво. — Я вмру, хіба ж то яке диво? Нажився немало. Чи хочете, щоб я жив вічно? Рушайте і приладжуйте все, що треба для похорону!

Одна невістка почала щось закидати про лікаря. Старий розсердився не на жарт.

— Не плети дурниць! Шістдесят літ прожив я без лікаря, то й при смерті обійдуся без нього. І що може лікар порадити на смерть? Чи лікарі й самі не вмирають? Рушайте кожде до своєї роботи і не журіться мною!

Ніхто не спротивлявся. По обіді посходилися сусіди, покликано й громадського писаря, який, за приказом старого Миколи, написав його «астамент»². Йому зробилося трохи легше, він балакав з людьми і велів своєму наймолодшому синові привезти на другий день панотця, бо хоче висповідатися і запричащатися. Сусіди похвалили сей намір і навіть не пробували сяк чи так захитати

² Астамент — покруч від «тестамент», заповіт.

Миколову певність, що йому швидко прийдеться вмирати.

На другий день йому погіршало, гарячка стала дужча, тяжкий кашель майже душив його; він зробився на виду чорний, як земля, похудів страшенно, і коли приїхав верхи панотчик, щоб наділити його остатньою релігійною потіхою, він справді виглядав так, немов ось-ось сконає. Сини, похитуючи головами, знай, шептали, що «дедьо», певно, не переживе сеї ночі.

Але вночі йому полегшало. А другого дня він піддужав настільки, що пополудні міг устати і вийти трохи на свіже повітря. Був чудово гарний, ясний і тихий вересневий день. Сонце гріло, але не пекло, повітря на горах було чисте і запахуще, а дзвінкий шум Черемоша з долини доходив як солодка мелодія, як безконечний привіт життя. Старий гуцул усів на старій обрубаній колоді і німота спокійно вдивлявся у величний краєвид. Високі гірські шпилі, бачилось, моргали до нього; глибокі, тінисті долини обслонювалися темними тайнами. Черемош унизу зі своїми могутніми закрутами, шумливими шепотами і запіненими «гоцами» видавався мов непорушний, мов вилитий із зеленкуватого скла. По його берегах снували тут і там немов червоні, білі та чорні мурашки — то були люди. З плоских дощаних дахів широко порозкиданих хат клубився білий димок. Але

Микола глядів на все те безучасно, немов не з цього світу. Не почував уже туги, не тягло його в далечінь; відколи був певний, що незабаром умре, все оточення зробилося йому чужиною.

Та чим більше сонце хилилося над західним обрієм, тим більше почав у його серці ворухитися якийсь неспокій. Напруживши всі свої сили, опираючися на розкішне писаний топорець, він зійшов на найвищий шпиль гори, що захищала його хату від заходових вітрів, сів тут на камені і полетів очима в протилежнім напрямі, ніж досі. І тут, доки зір засягне, високі гірські шпилі, ліси, долини і звори. Та Миколин зір слідив, бачилось, з якоюсь дивною тривогою за бігом сонця. Він придивлявся кожній легенькій хмарці, що виринала відкись на заході і, запалюючися золотом і пурпуром, звільна плила за сонцем. Підзорливим оком міряв кожний клуб диму, кожний туман пари, що підіймався з лісів і зворів. А коли нарешті сонце затонуло в кроваво-червоних хмарах, мов розпалена куля у воді, він зітхнув глибоко, затремтів, мов від морозного подуву, з трудом підвівся з місця і мовчки пішов додому.

Від того дня минули вже два тижні. Микола все був «при смерті», вважав сам себе чужинцем, відлученим, а все-таки не вмирав. Йому робилося раз ліпше, то знов гірше; іноді цілими днями лежав на постелі і майже не міг рушитися, а потім раптом

переставав кашель і колотьба в боці, він міг устати, ходити і навіть зіходити на верх гори і вдивлятися в захід сонця. Лиш його неспокій збільшався раз у раз. Не їв майже нічого, лише десь-колись випивав склянку теплого молока. Його тіло вихуділо, його волосся за тих кілька день побіліло, як сніг, а в очах тліли якісь несамовиті огники. Спати не міг ані вдень, ані вночі, а як инколи вночі сон його зломить, то зараз починає стогнати і хлипати і прокидається, весь облитий потом тривоги. Він не молився, не розмовляв ні з ким, не цікавився нічим і обертався поміж своїми дітьми і внуками, як чужий. Діти, що вперед горнулися до нього і радували його своїм щебетанням, тепер сторонили від нього і боязко шукали собі забави на весь день, якомога десь поза домом, щоб якнайрідше стрічатися з ним.

У неділю він велів скликати сусідів до себе.

— Любі сусіди, — мовив до них, коли всі посідали перед його хатою на стільчиках, колодах або й так просто, на мураві, а він сам напівсидів-напівлежав на джерзі й подушці, — порадьте мені що! Не можу вмерти. Так мені щось тяжко на серці. Все мені здається, що на мні тяжить якась велика провина і не пускає мою душу від тіла. Кілько разів дивлюся, як сонечко сідає за горою, все мені видається, що там хтось золотими ключами замикає браму передо мною. Скажіть, може, я кому

з вас догурив³ і сам про те забув, а він носить на мене гнів у серці?

Люди мовчки зирнули один по одному, а потім мовив один за всіх:

— Ні, Миколо! Ніхто з нас не носить гніву в серці на тебе. Всі ми грішні, а як не вибачимо один другому, то нам і Бог не вибачить.

— А проте, — сумно сказав Микола, — мусив хтось, свідомо чи несвідомо, заскаржити мене у Пана Бога. Адить, моє волосся побіліло, як сніг, за отсі дві неділі. Мучуся дуже, а вмерти не можу. Щоночі хтось кличе мене геть, а проте щось, мов кліщами, держить мене на місці. Отак як потемніє, то все чую, як трембіта грає в полонині, і рвуся за її голосом — і не можу.

— Може, жаль тобі світу, дітей, гір, Черемоша? — закинув старий Юра, Миколин ровесник і приятель.

— Ні, Юро, не жаль, — відповів Микола. — Я жив досить. Мої діти, Богу дякувати, забезпечені. Гори і Черемош не потребують мене і не можуть дати мені нічого.

— Що ж тебе так турбує? Може, в тебе який старий гріх на душі, а ти затаїв його перед людьми,

³ Догурити — зробити прикрість.

а він тепер проситься на сповіді і не хоче пустити тебе, поки його не направиш?

— Не знаю, Юро, але мені здається майже, що воно щось так, хоча... Бачиш, я раз мав таку пригоду — давно тому, дуже давно!.. І вона тепер знов тривожить мене. А проте... так, я не говорив про неї нікому з вас, але таки не таїв її перед людьми. Я тричі сповідався з неї, а проте не зазнав полегшення.

— Сповіджся з неї перед нами і перед святим праведним сонцем, — мовив Юра, — то, може, відступить від тебе тотя тривога.

— Та то властиво нема що багато й оповідати. Се було ще за моїх парубоцьких часів — уже тому зо сорок літ. Знаєш, Юро, я був тоді найгірший забіяка в селі і найліпший керманич на весь Черемош. У неділю була велика бійка в шинку; багато парубків — здається, що й ти, Юро, сарако, — пішли додому з порозбиваними головами, а одному, моему найтяжчому ворогові, Олексі Когутикові, догодив я так, що за кілька неділь його поховали. А я сам обірвав лише кілька зовсім неважних гуль та задрапнень і в понеділок, як би нічого й небувале, пішов на дарабу.

Я й стрик,⁴ глухий Петро, збили ще досвіта чотиритаблову дарабу в Жаб'ї і, скоро надійшла

⁴ Стрик — стрийко, брат батька.

повінь, рушили долів Черемошем. Був гарний літній день; на всіх долинах покошено сіно. Запах свіжого сіна і достиглих малин, що звисали скрізь із стрімких берегів понад водою, так і обвівав мене. На серці було любо, свобідно та радісно, як рідко.

Петро стояв при передній кермі, я вхопився за задню. Під полудне заплили ми до Ясенова і їмилися⁵ біля шинку. Вода була сильна, а ми мали гнати дарабу лише до Вижниці, то й не потребували боятися, що нам перед приходом вода впаде.

На березі, як звичайно, була ціла купа дітей. Вони купалися, кидали камінням, гралися на березі і робили галас. Скоро ми з дарабою їмилися берега, зараз ціла юрба їх повскакувала на дарабу, бігали по ній, гойдалися на кльоцах⁶ або скакали з них у воду і випливали на берег. Нам то була не першина, і ми, не кажучи їм нічого, пішли до шинку, випили по чарці і зараз вернули. Не звертаючи уваги на хлопців, відп'яли ми дарабу від берега і зіпхнули на течію. Скоро дараба пішла в рух, хлопчища справді зручно і з голосним вереском поскакали хто в неглибоку воду, хто на річне каміння і подалися до

⁵ Їмитися — вхопитися, тут — причалити.

⁶ Кльоци — колоди.

берега, а ми поставали на дарабі, кождий на своїм місці, і взялися за керми, щоб навернути дарабу на головну течію. Може, так минуто я працював кермою, коли втім, підводячи очі, бачу, що на заднім кінці дараби сидить хлопець. Так, як мені в тій хвилі повиділося, міг мати 14 або 15 літ і був одягнений бідно, в брудній сорочці зрібного полотна та в чорнім повстянім капелюсі — звичайно, пастушок. Він сидів тихо, трохи скулений, на кінці кльоца і якось так залюбки вдивлявся в хлюпання зеленкувато-сірої каламутної води поза дарабою, що, бачилось, не бачив нічого иньшого довкола себе. Я стояв при кінці керми, може, п'ять кроків оддалік від нього, а що він сидів обернений до мене плечима, то я не міг бачити його лиця.

— А ти що тут робиш, мой? — відізвався я до нього.

Він не відповів нічого, лише простягнув свою ліву руку і показав на супротивний беріг. При тім я завважив, що його простягнена і по локоть гола рука була незвичайно біла, якої я ще не видав ніколи у бідного хлопця-пастуха.

— Хочеш на той бік? — запитав я.

Він потакнув головою, не обертаючися і не кажучи ані слова.

— А де ж хочеш висісти? — запитав я ще раз. — Адже бачиш, що той берег тут усюди стрімкий, нема де ймитися.

Не обертаючися і не кажучи ані слова, хлопчище помахав своєю сніжно білою рукою взад, униз рікою, і здавалося, що ані на хвильку не бажав переривати собі оглядання шумливих та шипучих клубів черемошевої води. Мені се було байдуже: чей же, хлопчище знає добре сю воду. Ми плили власне попри громаду дуже неприємних кам'яних брил, що ліниво розляглися по самій середині ріки, мов череда здорових волів у купелі; треба було дуже обережно просмикуватися між ними, то й у мене при кермі була гаряча робота. Крізь клекіт хвиль крикнув я ще до хлопця:

— Як будемо близько того місця, де тобі треба на берег, то скажи нам заздальгідь, щоб ми скрітали дарабу з течії ближче до берега, на плитке місце. Чуєш, мой?

Хлопець знов кивнув головою і все сидів скулений на однім місці.

Ми переплили небезпечне місце і стрілою летіли поздовж ширшого і не дуже глибокого плеса. Я все ще держався за кінець керми, але не робив нею і знехотя дивився на хлопцеві плечі. Нараз він схватився зі свого місця і почав якось поквапно підкочувати штани.

— Хочеш злізати? — запитав я його.

Та він знов не відповів мені нічого, але підійшов на сам край дараби, сів на обрубок кльоца, спустив голі ноги до води, вчепився обома руками за кльоц, а потім, опираючися обома ліктями о кльоц і весь похилений над ним, обернувся так, що ляг черевом на той кльоц і почав помаленьку зсуватися з нього у воду. Аж тут побачив я його лице — було мені зовсім незнайоме. Мені повиділося в тій хвилі, що якийсь дивний, холодний і злорадівний усміх заграє по лиці хлопця. Але се тяглося лише хвилиночку. Поки я ще встиг щось подумати, крикнути, рушитися з місця, він без звука, ментально щез у каламутній воді. Мене обхопила смертельна тривога. Я скочив на край дараби. Я знав, що се дуже небезпечно — скакати з кінця дараби у воду, а ще до того в тім хоч не дуже глибокім місці, але на страшній бистрині, де й найдужчий гуцул не потрафить устояти на ногах. Я думав, що необачний хлопчище зараз винирне, почне плисти або бодай буде пару хвиль бовтатися, боротися з водою, і я зможу вирятувати його. Але ні, з хлопчища не видно було ані найменшого сліду. Хвилі весело підштрикували аж на кльоци, плескотіли поміж кльоцами нашої дараби, і вона стрілою і з шумом гнала наперед, а хлопець щез, як слина. Німий і непорушний, весь продроглий від холодної тривоги, стояв я на краю дараби і впирав очі в каламутну воду — даремнісінько.

— Миколо! — крикнув нараз сердито від передньої керми старий Петро. — Якого дідька ти там робиш? Чи не бачиш, що вода заганяє дарабу поперек ріки? До керми, мой, а то оба підемо під сто чортів!

Я скочив на своє місце, мов пробуджений із глибокого сну, захопився за керму і почав працювати щосили, але мої очі все ще блукали по широкім плесі, по булькотячій поверхні ріки, чи не віднайдуть хоч якого будь знаку того хлопця. Та ні, ані сліду!

Та певна свідомість, що ось перед кількома хвилями перед моїми очима і ось тут безпосередньо біля мене так нагло запропастилося молоде людське життя, шпигнула мене в саме серце так, як ще ніколи ніщо в життю. Я трясся всім тілом, як коли б був сам замордував найближчу, найдорожчу мені людину. З жахом обдивляв я берег, чи там дехто не бачив, як топився хлопець? Ні, на березі не було ані живої душі; на дорозі, що бігла з другого боку понад саму ріку, не було також ані живого духа; село вже щезло за закрутом ріки, тільки з невидної дзвіниці забамкали нараз дзвони, мов знали, що хтось у селі пожив смерті. Потім я почав боязно оглядати старого Петра, що стояв біля своєї керми на першій таблі з широко розкряченими ногами і також раз у раз вдивлявся в клекіт каламутної води. Може, він бачив дещо? Та ні, Петро мовчав; він був

приглухий і, не бачивши хлопця на очі, певно, не чув і моїх слів, звернених до нього.

Помалу, коли ми відплили вже геть від того нещасного місця, минули Устеріки і дісталися на більшу, безпечнішу воду, я заспокоївся. Я попросту силував себе не думати більше про хлопчища; я вмовляв сам у себе, що я ж тут нічогісінько не винен: я ж не міг знати з Духа Святого, що дурний хлопчище так собі, ні з того ні з сього та й раптом шубовсне у воду і затоне, як кусень олова, я ж працював власне при кермі і таке иньше. Се й заспокоїло мене — бодай так здавалося мені тоді.

Ми вчасно пригнали дарабу до Вижниці, вифасували ⁷ зароблені гроші, повечеряли, відпочили трохи та закупили, чого було треба, додому і ще перед північню рушили назад у гори, щоб другого дня перед полуднем бути вже дома і йти до косовиці. Йдучи більшою купою, ми гуторили, жартували, оповідали всякі смішні придабашки, і я був особливо у веселім настрої. Розуміється, про втопленого хлопчища я не згадував ані словом.

Так воно тяглося, поки ми не дійшли до Ясенова. Та коли ми почали наближатися до нещасного місця, де наша дорога бігла понад сам

⁷ Вифасувати — отримати.

Черемош, а здорові скелі лежали, мов бики, посеред клекотячої бистрини, і де вчора затонув хлопець, то мені знов зробилося так важко на душі, як було вчора. Холодний піт покрив усе моє тіло, морозна пропасниця біла і телепала мене, я дзвонив зубами і не мав відваги нікому прохожому глянути просто в очі. До знайомого шинку не був би я вступив ні за які гроші: так мені здавалося, що, нехай я лише покажуся там, мене зараз вхоплять і повісять. Я послав старого Петра до шинку і велів йому купити цілу кварту горівки — треба було для косарів, «а я сам, — кажу йому, — не піду туди і зажду на тебе тут». Але скоро я побачив себе самотнім, обхопила мене така шалена тривога, що я, мов одурілий, натис крисаню на очі і, похиливши лице вниз, як злочинець, погнав наперед себе і не спочив швидше, аж мені в грудях не стало духу і село було вже геть за мною. Аж тут я сів при дорозі і заждав на старого Петра.

Я мусив ждати досить довго. Мені страшенно хотілося випити горівки, багато горівки нараз, щоб нею, мов повинню, залити отой ганебний переполох. Ожиданка ще побільшала мою жадобу. Ось надійшов штильгукаючи старий Петро, буркочучи зовсім не дружелюбні прокляття на таких «молокососів, що скажуть слово і зараз перемінять» і «летять кудись навпроцапи, як остатні дурні». При сих словах він подав мені фляшку з горівкою. Та

коли я відіткав її і притулив до рота вузьку шийку, наскочило на мене раптом таке обридження перед сим плином, що я мало що не кинув фляшку геть від себе і, здригаючись, подав її назад Петрові.

— На, пий, — сказав я, ледве видушуючи з себе слова, — я сим разом не можу.

Старому не треба було того казати два рази. Він знов пробурчав якусь добродушну лайку на нездар, що цураються дару Божого, забулькотів із фляшки просто в горло порядну порцію, заткав потім фляшку корком і притовк його долонею і тоді устромив фляшку в свою шкіряну торбу. А я від того часу не міг і лиця свого навернути на горівку і, хоч не присягав на неї, а проте й досі не міг випити її ані краплини. Відвергло на смерть, на сміх усьому світу!

Троха заспокоївшись, зайшов я додому і постановив собі закинути зовсім керманицьке ремесло і ніколи ані ногою не поступити на Черемош. Та коли я другого дня почув біля шинку, що в середу піде найближча повінь, то щось із непереможною силою вигнало мене досвіта з хати. Я пішов до Жаб'я на склад дерева, збив дарабу і погнав її знов з дядьком Петром до Вижниці. І знов у Ясенові обгорнула мене та сама дика тривога, яка проймає хіба найтяжчого злочинця, і перевернула все моє нутро. Мов шалений, я бігав очима по воді, шукаючи хоч якого сліду втопленого хлопця, хоч

розум мусив говорити мені, що рвуча вода мусила вже або викинути втопленика десь на берег, або занести Бог зна як далеко та встромити в яку щілину на дні. Та ні, моя розбурхана уява все показувала мені, що ану ж я ще десь тут близько знайду того хлопця, що ану ж серед ріки виставиться з води його сніжно біла рука!..

І бачите, сусіди, се був увесь мій гріх і вся моя мука. Все щось тягло мене з неперепертою силою на Черемош, і все, перепливаючи те прокляте місце понижче Ясенова, я мусив зазнавати того самого переполоху та тої самої муки, що й першого разу. Говорять, нібито є такі люди, що їдять аршинник і при тім живуть довгі літа. І мені все здавалося, що я один із таких отрутоїдів, що не можуть жити без вічної передсмертної тривоги.

А проте я не бажав нічого гарячіше, як увільнитися від неї. Коли минуло кілька неділь по випадку, відважився я нарешті заговорити дещо про нього і почав обережно розпитувати в Ясенові, чи не пропав де в кого хлопець у таким віці, такий і такий на подобу? Ні, ніхто не знав і не видав такого хлопця. Я розпитував дещо виразніше, чи того й того дня такий хлопець не втонув у Черемоші? Ні, ніхто нічогісінько не знав про такий випадок. Чи не викинула вода такого трупа? Ні, ніхто не знав про се ані словечка.

Всі ті звістки, замість заспокоїти мене, тим живіше товклися в моїй тямці, немов нерозв'язана жасна загадка. Я помалу розпитував у керманичів, у рибаків, у гуцулів з Красноїлі та з Устерік — ні, ніде не було ані сліду втопленого хлопчища, ніде не було чоловіка, який би його знав, бачив або жалувал за ним. Мій перший страх перемінився звільна на глибокий смуток, на безмежне співчуття з тим бідним хлопчищем, якого ніхто не знав і якого стратою ніхто не журився. У моїй душі все пекло якесь невимовне горе при переїзді через те місце, і я нарешті надумав удатися на покуту, йти пішки до Сучави, там висповідатися свого гріха і таким способом заспокоїти свою душу.

На лихо собі, я й сим разом не мав щастя. Піп, перед яким я на сповіді признався до свого гріха, дуже квапився і, очевидно, не мав ані часу, ані охоти випитати мене докладніше. Коли я коротко розповів йому свою пригоду, він буркнув сердито:

— Іди, дурний гуцуле! Ти ж на тім не маєш ніякого гріха. Говори мені достотні гріхи, а не задержуй мене такими дурницями!

Але се запевнення попа, що я в тім не маю ніякого гріха, не заспокоїло мене. Я почав собі розмірковувати, що, видно, вже то так Пан Біг дав, що я натрафив на такого попа; видно, сам Пан Біг угнівав на мене і не навернув мене, сараку, на доброго сповідальника!

Отакі гадки не покидали мене і помалу дійшли до того, що я не міг ані спати вночі, ані не мав спокою вдень і суятився, як сновида. Я постановив собі по кількох місяцях піти ще раз до Сучави і там ще раз висповідатися свого гріха. Сим разом натрафив я на старого, добродушного черця, що дуже терпливо вислухав моє оповідання і, коли я скінчив, сказав мені:

— Синоньку, в сьому випадку ти справді дещо троха завинив, хоч і не так багато, як собі надумуєш. Молися Богу, а вже він дарує тобі твій гріх і віддасть тобі супокій.

Я молився Богу, ах, як горячо! І справді, сим разом здавалося, що допомгло. Щоправда, згадки про втопленика я не міг позбутися ніколи, а кілько разів перепливав коло Ясенова, то вся пригода ставала мені живо перед очима, і я не міг перемогти себе, щоб не вдивитися пильно у воду, немов шукаючи якогось сліду по загубленім. Але жасно вже мені не робилося, смуток минувся, і лише від часу до часу щось стискало моє серце, мов коваль кліщами. Я оженився, мав діти, працював багато, і щораз тихіше та тихіше відкликалася в моїх споминах згадка про втопленого хлопчища коло Ясенова.

Та раз вийшло таке, що я за щось посварився з моєю жінкою, в мені заграла кров, і я добре-таки побив її. Се була крепка жінка і остра на язык, почала шарпатися зо мною і ляяти, що слина на

язик принесе. Я розсердився і як лусну її топірцем у голову, аж вона без тями покотилася на землю. І тут мене щось кольнуло у серце, я кинув геть топорець, обілляв безтямну водою, спинив кров, що чуріла з її рани. Ну, рана не була страшна, жінка незабаром прийшла до себе, і бійка не пошкодила їй нічого. Адже знаєте, гуцулка, сарачі, привикла до бійки, а не одна то ще й хвалиться перед своїми сусідками: «Якби мя чоловік не любив, то би мя не бив». І небіжка Марічка ніколи не догурила мені за сю бійку — та й се була одинока наша бійка за тих двадцять літ, що ми прожили вкупі. Але тої самої ночі, якої зчинилася у нас та бійка, ясенівський хлопчище показався мені у сні. Приснилося мені, що пливу дарабою Черемошем, піді мною реве і клекоче каламутна повінь, я щосили працюю коло керми і раптом бачу хлопчища, як він звіщує голі ноги з дараби у воду, як обома руками спирається на кльоца, обертається і показує мені своє невимовно сумовите лице та всміхається до мене не то сумно, не то якимось злорадісно, а потім тихенько сховзується у воду і щезає в ній безслідно. Я пережив у сні всі ті страшні почуття, що перед тим так довго мучили мене, і пробудився весь облитий потом, січучи зубами. Я почав молитися до Бога, але та молитва не йшла мені з серця і не заспокоїла мене. Я хотів заснути і zarazом тривожився, щоб іще раз не бачити такого сну. Всю ніч я прокачався

безсонний на постелі і кілька день по тім був такий сумний, збитий та стомлений, як із хреста знятий.

Від того часу почав той хлопчище все колись-не-колись набиватися мені на сон. То привиджувався мені, як сидить на краю дараби, скулений і задивлений у каламутну повінь, а иньшим разом — як своєю сніжно білою рукою показує кудись у невідому далечінь або як з якимось невимовним виразом усміхається до мене. І завсіди по таким сні я кілька день ходив, мов утовчений у ступі, нудився і бридився всім довкола, лише Черемош тяг мене до себе і на дарабі вертала до мене сила й охота до життя. Те одно тільки відчував я, і воно що раз більше виростало як певність у моїй душі, що гріху за смерть того хлопця таки ще я не позбувся, що його загублена душа таки ще не заспокоїлася і для того набивається мені на сон. З тою думкою я носився більше як двадцять літ і не міг позбутися її. А коли вмерла моя жінка і зараз тої ж ночі втопленик знов показався мені у сні і всміхнувся до мене ще жасніше, ніж уперед, то я постановив собі зараз по похороні піти до Сучави і там ще раз висповідатися. Знов я застав старого, добродушного черця в сповідальниці. Він вислухав моє оповідання терпливо, подумав довго і промовив:

— Синочку, даю тобі розгрішення, хоч, їй-богу, й сам не знаю за що. Не завдаю тобі ніякої

покути, бо ти сам наложив на себе тяжчу покуту, ніж я міг би наложити. Іди со миром!

Та ба, в тім власне була штука! Я пішов, але миру таки не міг знайти. Рідше, ніж уперед, але все-таки від часу до часу показувався мені у сні той хлопець коло Ясенова. Ніколи я не чув від нього ані слова, ніколи не бачив приязного виразу на його лиці. І се завжди наводило мене на думку, що мій гріх іще не спокутуваний, що душа втопленика ще не заспокоїлася і показується мені у сні лише тому, аби пошукувати на мні якоїсь провини.

А коли перед двома тижнями я плив дарабою до Вижниці і минав Ясенів, то побачив знак. На тім самім місці, де колись, сорок літ тому, хлопчище з моєї дараби зсунувся у воду, побачив я нараз, як із брудно жовтої повені висунулася сніжно біла дитяча рука. Морозом ударило на мене, я витріщив очі, і ади, рука знов виринає з води, мов блискавка з хмари, і ніби судорожно хапає за щось — достоту так, як той, що топиться у воді. Раз, другий, третій вихапувалася отак і знов щезала у воді. Ще раз виринала і вхопилася за кінець моєї керми. Я почув виразно, як шарпнула дуже цупко, але в найближчій хвилі сховзнулася помалу зі слизької дошки і щезла у воді. Я стояв, мов окаменілий. Шарпнення відчував я ще в самім дні моєї душі, але більше нічого, ані жаху, ані суму. Я безтямно повертав кермою і ні про що не міг думати. Аж як ми прибули на Вижницю і я зійшов з дараби на суху

землю, почув я в собі ту певність, що се була моя остатня плавба на Черемоші, що хлопець кличе мене до себе.

І тепер він показується мені щоночі в сні, і все усміхається до мене жасним усміхом, і не говорить ані слова, і махає сніжно білою рукою вниз за водою. І тому не можу вмерти, бо його душа ще не заспокоїлася і тому не допускає й мою душу до спокою.

Микола замовк і важко зітхнув. І сусіди мовчали; ніхто не знав, що йому порадити. Нараз заясніло якесь світло на Юровім лиці.

— Слухай, Миколо, — сказав він, — а що, як се не був ніякий достеменний хлопець?

— А то ніби по-якому?

— Нібито, як се була лише якась мара, привид?

— Що ти кажеш? У яснісінький день? Перед лицем праведного сонця?

— Та я не кажу, що се був лихий дух, Господи заступи!

— Ні, Миколо!

— Ну, але чого ж би його згадка так довго мучила мене?

— Га, Миколо, то чоловік ніколи не може знати, що пригоже для його душі. Та й загалом, добро і зло... Не можемо знати, коли щось робимо, чи на добро то нам, чи на зло. То ми лише свою волю знаємо: хочу зробити добре або хочу зле. Се

так, се нам каже сумління. Але що довкола нас, Миколо, про се ніколи не можемо бути певні. Не одно видається нам лихом, а воно може бути для нас великим добром. Або й навпаки...

— Се правда, Юро! Але все-таки я не розумію, що то за мара могла бути, коли се не був правдивий хлопчище з тіла і кости.

— Слухай, Миколо, я оповім тобі маленьку історію, що притрафилася мені самому, як я ще був зовсім малий. Може, я мав тоді вісім, може, десять літ. Одного дня — а був гарячий, парний, літній день — захотілося мені і ще кільком сусідським хлопцям, що жили отам у версі, скупатися в Черемоші. З нашого верха до Черемоша не близенько, але нам, дітям, було се байдуже. Ноги на плечі та й гай у долину! Збігли ми з кичери, збігли з другої, ось уже й ріка недалеко. Ще лише через вориння перескочити, потім невеличкий лазок, потім ще вориння, потім рів, потім півперек дороги, ще через одно вориння, зіскочити зі стрімкого бережка на рінь, і тут тобі й чистий, шумний Черемош. Мої товариші бігли наперед, поперекакували, як кози, через одно й друге вориння і сміялися з мене, що я лишився ззаду. Знаєте, як то діти:

— Гаду, гаду! Дідько ззаду!

А я біжу та й кричу за ними:

— Веред, веред, дідько вперед!

І так мені якось гірко, завидно зробилося, що я зібрав усю свою силу, розігнався і скочив собі через ворину. Але якось попав не на добре місце, бо за вориную хтось кинув суху тернову гіллячку, і я саме на неї наскочив босою ногою, і здоровенна терняка вбилася мені в п'яту, мов кавалок гонталя.⁸

— Ой-ой-ой! — скрикнув я зненацька від болю.

— Га-га-га!.. — зареготалися мої товариші і побігли далі, кричачи-пустуючи: — А ми борше! А ми борше!

Я закусив зуби, а тут мене немов пече щось, аби зрівнятися з ними; шарпнувся бігти їм наздогін, але не міг зробити ані двох кроків, бо почув від терна такий біль у нозі, що аж мене за серце стисло, мов кліщами. Я мусив зараз присісти на стежці і оглянути скалічену ногу. Терен забився глибоко в п'яту; шпичка, відломавшись від сухої гілки, вломалася при самій шкірі, так що нігтями не було за що вхопити, щоб витягти терна. Я мусив насамперед намазати п'яту слиною, розм'ягчити її і обмити, а тоді витягнув шпильку, яку на такі пригоди носив завсіди при собі застромлену в пазусі сорочки, мусив нею добре роздовбати те місце в п'яті, де всадився терен, мусив розпорпати

⁸ Кавалок гонталя — дерев'яна скалка.

шкіру, поки терен не почав рухатися і я, холитаючи ним, не видобув його настільки догори, що міг захопити його тупий кінець нігтями і витягти його з п'яти. Ну, для мене се не була ніяка дивниця, але все-таки се потягло кілька минут. Тим часом мої товариші добігли вже до ріки, поскидали з себе шмаття і з радісним криком та вереском поскакали в чисту, неглибоку воду. Я ще сидів на стежці і довбав свою п'яту та з завистю чув їх радісні голоси, чув, як вони у воді хлюскалися та били ногами або з вівканням оббризкували себе долонями. Та ледви я встав і пустився бігти до них, почув я нараз іздалеку якісь тривожні окрики. Хтось на дорозі, але досить далеко від купальників, кричав щосили:

— Діти, геть із води! Діти, геть із води!
Повінь надходить!

Але діти в купелі так були заняті своїм плюсканням та вівканням, що й не почули того крику. Я лечу, як тільки можу пробитою ногою, запинаюся на перелазі і в поспіху беркиць догори ногами в ривчак, зриваюся увесь захляпаний і перескакую через рів, вибігаю на дорогу, і моїм очам являється страшений вид. На півхлопа заввишки котиться буро-жовтий вал у ріці, займаючи всю рінь від берега до берега, і валить швидко, як буря, долів Черемошем з громовим гуркотом. Десь там у полонині нагло прорвалася

хмара, в тіснім видолинку збовдурилася вода, несучи з собою кльоци, свіжо з корінням вирвані смереки та річне каміння, з гуркотом і клетотом гнала в долину. Вже була ось-ось близько, а мої товариші все ще не спостерегли, що надходить небезпека. Я кричу щосили, і аж тепер вони спостерегли, позривалися у воді і, мов одубілі, поставали, придивляючися страшному водяному валові. Та се тривало лише хвилину; в найближчій хвилині вал наскочив на них, проглинув їх, як пару галушок, і покотився з ними далі в безвісти.

— Се правда, Юро, — промовив Микола, — і мойого стрика хлопець, — знаєш, старого Гедеменюка одинак — також тоді пропав. Пам'ятаю се добре, але...

— А погадай про той терен, Миколо! — перервав йому Юра. — Як він мене заболів і запік у самім серці! А проте, коли я пізніше роздумував над ним, то властиво він урятував мене від смерті. Якби я був разом з моїми товаришами добіг до Черемоша, то був би, певно, й пропав разом з ними. Так само мені видається твоя історія і твій гріх. Молодим парубком ти був п'яниця, забіяка і марнотратник. Зневажити, поганьбити або й побити безневинного чоловіка, знасилувати дівчину — се для тебе було так легко, як випити чарку горівки. Най тобі Бог відпустить гріхи твоєї молодости, але не одному ти тоді допік до живих печінок... І

мені... Тямиш, як то не раз бувало?... Бог мені свідок, я давно простив тобі, бо пізніше ти зробився таки добрим і порядним чоловіком. Але тоді, Миколо, хто бачив твої п'ятики та біятики, той поневолі мусив подумати собі: «Коли сей парубок так піде далі, то кепський буде його кінець; скінчить або від чийогось топірця, або на шибениці». І не було кому дати тобі стрим, Миколо, бо твій неньо вже не жив, а няня була стара та податлива, а може, й не знала, що ти виробляєш поза домом.

— Ну, не знала! — буркнув під носом Микола. — Де би не знала! Цілі ночі плакала, на коліна передо мною падала, по руках мене цілувала, щоб я отямився. Та куди мені було до розуму промовити! Ой Боженьку, Боженьку! Так-так, я був ніби глухий і сліпий, як кінь, що зірвався з припону. Ну-ну, Юро, говори далі!

— Ну, бачиш, сам тепер видиш, що не брешу, — мовив далі розважливо Юра. — А нараз ти зробився зовсім иньшим чоловіком, перестав пити, перестав заходити до шинків, водитися з п'яницями та опришками, перестав навіть сміятися голосно, — тямиш, як то ти тоді любив сміятися, аж на столі чарки дзвеніли, а найсмільші ватаги блідли? А потім ти оженився і запрягся до праці... Ані пізнати було першого Миколи. А ми Богу дякували та все гадали, що то твоя жінка так напутила тебе,

бо инакше й не вміли собі пояснити того. Аж тепер бачу, Миколо, що то ми всі помилялися.

Микола слухав бесіди старого Юри з напруженою увагою. Десь-колись заблискувала в його очах радісна іскорка, немов якісь давно порвані нитки в його душі розмотуються, порядкуються наново.

— Бачиш, Миколо, — говорив далі старий Юра по короткій мовчанці. — Отеє, як ти оповідав нам свій гріх, раптово набігла мені на тямку отся дитяча пригода з терном у нозі. Адже й ти так само безтямно летів на свою загибель. А Бог не хотів тобі дати загинути. Знаєш, як то ще наші діди та батьки говорили: «Коли Бог хоче чоловіка поправити, то не мусить з неба злізати та прутом бити». Він має в руках тисячі способів і все цвігне чоловіка в таке місце, де в нього найбільше боляче. То він і тобі вбив такий терен у сумління, що ти мусив почувати його шпигання весь свій вік. Скоро лиш одною ногою полівиш, щоб зійти на пагубну дорогу, ого, вже тебе той терен зашпигає, і ослабить, і заглушить твою лиху силу. Розумієш тепер, що значить сей гріх, Миколо? Се не був гріх, се була ласка Божа, що являлася тобі як болюче тернове шпигання. Се не був ніякий хлопчище, що втопився там коло Ясенова і якого ніхто не бачив, ніхто не знав. Твоє власне сумління вичарувало тобі ту примару, щоб дати тобі спасенного штурканця. І

добрий був штурканець, Миколо, зробив своє гаразд. Ти повинен дякувати Богу за той штурканець. Се ти не бачив, як там, на Черемоші, втопився якийсь бідний, невідомий хлопчище, — се ти бачив таку осторогу для своєї душі. Дякуй Богу, Миколо, що зі своєї ласки послав тобі сей знак; що розкрив тобі очі, аби ти бачив його і прийняв у свою душу. Кождий з нас не раз у життю бачить такі знаки Божої остороги, але не кождий видить їх, не кождий відчуває в них палець Божий, і тому так багато людей залітає в пропасть. Недаром говориться про таких у Євангелії: «мають очі і не видять, мають вуха і не чують». А ти можеш уважатися щасливим, що ти провидів і прочув у саму пору.

Смерклося. Сини занесли Миколу до хати. Він не говорив більше нічого, і здавалося, що весь потонув у глибокій задумі. Швидко заснув, а коли другого ранку сини заглянули до нього, він був уже небіжчик. Його лице роз'яснилося і виглядало, як образ спокою і задоволення. Видно, й душа його перед смертю знайшла здавна пожаданий мир.

Іван Липа

24.02.1865 р., Керч — 13.11.1923 р., Винники біля Львова.

Український громадський і політичний діяч, за фахом лікар. Співзасновник таємного товариства «Братство тарасівців». Український комісар Одеси (1917), член ЦК Української партії соціалістів-самостійників, міністр віросповідань УНР (1919).

На початку 1922 р. переїхав до Львова, оселився у Винниках.

Автор віршів та збірок оповідань «Тринадцять притч», «Оповіді про смерть, війну і любов» (1935) і казок «Тихе слово» (1929).

Оповідання друкувалося в календарі-альманасі «Дніпро» на 1925 рік».

Мій ведмедик

Ви, панове, кажете, що для вас усе зрозуміле: і небо, і земля, і люде... Усе матеріяльне, усе існує по законах природи.

Можливо, що для вас і нема нічого таємного, нерозгаданого... Ну, а для мене усе загорнене в тайну. І в першу чергу сама людина. Вона єсть і довго ще буде загадкою.

Колись наука визнавала тільки п'ять органів чуття, а от я назову й шостий — інтуїція. Правда, це передчуття не всім дане, але розвинене воно в багатьох чулих осіб. Так само, мабуть, вам відомо, що індійські маги можуть по своїй волі керувати серцевою роботою, нервовим укладом, можуть, наприклад, збільшити або зменшити приплив крові до якого-будь органу або місця. От маєте вже й сьоме чуття — якусь регуляцію... Пройдуть ще тисячоліття і з сирової маси сучасної людини утвориться істота, що буде як Бог могутня й вічна.

Пророки, генії, ясновидці, навіть медіуми, усе ж це й досі тайна для нас... Признатися, я теж ношу в своїй натурі тайну, про яку досі мовчав. Вона виявилася ще в дитинстві, як мені було літ шість.

Сталося так: одного разу прокидаюся серед ночі і почуваю, що біля мене в ліжку лежить хтось... Мацаю в темноті руками — хтось

волохатий... Страх опанував мене... З переляку кричу:

— Мамо! Засвітить огонь!

Воно лежить спокійно, не ворухиться, таке тепле...

— Мамо! Світить огонь!.. За мною хтось лежить...

Ліжко матери стояло недалеко від мого. Вона прокидається, дає світло. Разом із світлом той хтось зникає, мов і не було його. Мати встає до мене, хрестить, заспокоює. Я засинаю й сплю спокійно до ранку.

Удень уже забув за біганиною, а вночі — те ж саме. Так щоночі.

Згодом я так звик до свого нічного гостя, що вже не боявся. Прокидаюся серед тьми — він уже зо мною. Мацаю — увесь в шерсті, волохатий, волос такий м'який, як шовковий. Лежить спокійно, мовчить, нічого мені не робить, а так ніби обіймає мене, неначе охоплює все моє тіло...

Гладжу його по пухкій шерсті, намацую ніби руки, ноги... Мені в п'їтьмі здається, що це ведмедик... Так лежимо вдвох у ліжку. Мені приємно гладити його по м'якій шерсті, а коли цікавість проходить і хочеться вже спати, тоді тихенько озиваюся до матері.

Ведмедик лежить і слухає наші розмови в пітьмі і тільки тоді зникає безслідно, коли з'явиться світло.

Так тяглося, мабуть, з пів року, а потім ведмедик одразу зник. Минуло потому більше двадцяти літ. Я зовсім забув про свого нічного гостя, а як, коли й згадував, так просто, як дитячий сон або оману. Гадав, що в дитячій уяві, можливо, своє ковдерко брав за волохатого ведмедика.

Скінчивши військову академію, поїхав я на літо відпочити на село. Якось із своїм товаришем-сусідою йшов до нього на хутір. Небо затягнуло хмарами. Збиралося на дощ. До хутора було вже недалеко. Ми поспішали. Раптом схопилася страшна буря. Курява заховала від нас цілий світ. Далі почав дути такий супротивний вітер, що відкидав нас назад і ми, зігнувшись, ледве посувалися вперед, ледве здолали розсікати повітря, напіраючи на нього грудьми, як на воду в річці.

Налетіла така громовиця, що блискавки падали раз-у-раз і то, здавалося, під самими ногами. Посипали великі рідкі краплі, важкі, як кулі. Вітер ущухав. Так з гони від нас стояв вітряк. Ми побігли до нього, щоб сховатися від зливи, що вже шуміла навкруги, як ліс у бурю.

Ми бігли, а дощ лив, як з решета. Я біжу й міркую: при такій громовиці бігти небезпечно, бо

коли людина біжить, то розряджає за собою повітря і тоді може вбити блискавка.

Так думаю, проте біжу за своїм товаришем... і от раптом став, як укопаний: дорогу мені перепинив волохатий ведмедик... Він почав танцювати передо мною на задніх лапах, заступаючи мені дорогу й дивлячись весь час мені в очі.

Я стояв перед ним і вже не почував зливи, а тільки дивився на ведмедика... Невеликий, такий як хлопець літ на вісім, товстенький, рудої масті... Танцює без перерви передо мною — вправо і вліво, весело дивиться мені в очі, ніби сміється... Раптом зникає.

Коли я опам'ятався і весь мокрий рушив до млина, де вже стояв мій товариш, зненацька вдарив такий страшний грім разом із блискавкою, що аж приглушило мене. І в той же момент я бачу, як вітрякові крила розсипаються на дрібні трісочки, а товариш мій падає на землю...

Коли я підійшов до нього, він був мертвий...

Мене, як бачите, спасла мара — ведмедик, що перепинив дорогу.

З того часу я бачив свого ведмедика вже кілька разів. Я помітив, що в небезпечні хвилини, коли мені загрожувала смерть — а це бувало не раз, — раптом передо мною з'являється невеличкий, рудий ведмедик, усе той самий, весело дивиться мені в очі, ніби сміється і танцює передо

мною на задніх лапах, поступаючи півколом вправо й вліво...

Це стало для мене ознакою, що небезпека щасливо минеться. І я в те вірив.

Передостанній раз ведмедик з'явився мені в суді.

Ви знаєте, панове, що в році 1905, коли починалася перша революція, я вивів із касарні свій полк і пустив його походним маршем через усе місто з червоними й жовто-блакитними прапорами, маніфестуючи прихильність війська до перевороту.

Хоч новий лад нібито й настав, хоч і був скликаний в Росії парламент, проте недобитки самодержав'я розпочали цілий ряд судових процесів. Ви пам'ятаєте ті часи, коли ціла Росія була під судом, коли судили всіх учасників визвольного руху, навіть цілі установи й організації, як от земства, лікарські й учительські спілки, залізничників, поштовиків, словом, найкращий цвіт громадянства. Судили й наш полк.

На мене, як на полкового командира, упала найбільша відповідальність за виступ полку в часи революції. Факти були проти мене, й доказів шукати не доводилося.

У мене ледве-ледве жевріла надія і то тільки через те, що солдати-свідки показували на суді, що я особисто не брав участі в цій демонстрації. Вони

мене любили і, як після я довідався, змовилися мене порятувати.

Такі судові розправи кінчалися розстрілами. І от, коли процес підходив до кінця, голова суду дав мені останнє слово. Я підвівся з лави підсудних, щоб говорити, й остовпів... Стояв мовчки, як статуя. В судовій салі могильна тиша. Усі ждуть мого слова, а я німий...

Що ж сталося? А от що: на столі, за яким сиділи судді, з'явився ведмедик і затанцював... Танцює на задніх лапах — вправо і вліво — весело дивиться мені в очі, ніби посміхається...

Одриваю з трудом погляд од нього, перевозжу на публику, — усі дивляться на мене, як на чудо, очевидячки ніхто ведмедика не бачить... А я за ведмедиком і суддів не бачу.

Нарешті ведмедик зник.

Я вже знав, що буду оправданий.

Весело, з усмішкою на устах, однак упевнено й коротко сказав лиш те, що змолоду готував себе до військової служби, що, як полковник, свідомо ставився й ставлюся до своїх обов'язків, що маю свої пересвідчення й ніколи їх не зраджував... Розумію, що армія опора для держави, для її ладу, що вона мусить піддержувати сучасний парламентарний устрій... Як член цієї великої армії я готовий вислухати спокійно справедливий вирок суддів.

Суд скінчив тим, що двох офіцерів із мого полку засудив до розстрілу, іншим випала менша кара. І тільки я один був зовсім оправданий.

З того часу я не бачив свого ведмедика аж дотепер. Потроху почав забувати про нього. Гадав, що ця мара не повториться вже. І от, під свіжим вражінням знову все пригадав і розповідаю вам, панове. А було це рівно тиждень тому.

Щоб вам було ясно, повернуся трохи назад. Після довгої й тяжкої боротьби українців з москвинами, коли нашу й галицьку армію перемогли не так вороги видимі, як невидимі — бактерії, почалася партизанщина. Скрізь по Україні вибухали повстання. Щоб одтягти увагу москвинів од України, я задумав похід на саму Москву. Під цим гаслом почав збирати охочих. Населення дуже спочувало цим заходам, бо кожному хотілося повернути своє добро, що його пограбували й вивезли на Московщину комуністи.

Швидко набрав я полк поверх тисячі багнетів. Гадав, що по дорозі в поході до нас прилучатимуться нові й нові сили. Поки я муштрував своє військо, поки набирав старшин, москвини наблизилися всім своїм фронтом. Треба було битися або ж непомітно обійти їх фронт, я знав, що за фронтом дорога вільна аж до самої Москви. Ми рушили в обхід. Після триденного походу, коли фронт москвинів зостався далеко

позад нас, ми несподівано натрапили на невідомі нам ворожі сили.

Моя розвідка донесла, що їх небагато. Я рішив дати перший бій.

Ранком почалося. Уже в бою виявилось, що сили московські були великі. Нас оточили. Я був ранений кулею в руку, довго держався, не вважаючи на це, нарешті почув сильну втому. Далі пожовкло мені в очах, закрутилася голова, земля захиталася під моїми ногами, і я нічого вже не пам'ятав. Опинився в полоні.

Спершу оглянув свою рану. Далі помітив, що я геть чисто пограбований. Тим, однак, не журився, бо ждав гіршого... Над вечір почував себе зовсім здоровим. Турбував мене мій полк. Що з ним сталося?

Я був один замкнений в селянській хаті, а за вікном стояла варта. Пізно увечері прийшов армієць, засвітив каганець і вийшов. Лежачи на ліжку, я заснув і от чую — відчиняються двері й увіходять чотири армійці. Два з рушницями й кулеметними биндами через плечі, а два з лопатами й бомбами. Вигляд мають дикунів: бородаті, кошлаті, самі вже немолоді.

Стягнули мене з ліжка і повели селом. Скрізь тихо. Ні в одній хаті не блимає світло. Ніч ясна, місячна. Маленький вітерець. Армійці оточили

мене навкруги й так ми йшли, а тіні наші бігли поперед нас і хиталися наче п'яні.

Минули село й вийшли на шлях. Тут по обох боках велетні-дерева бриніли листям, то тихше, то голосніше, вигравали якусь чарівну мелодію... Я прислухався до гармонійного дзвеніння, намагався щось велике зрозуміти і, здавалося, от-от усе зрозумію...

А думки збочували, доганяли одна одну, перестрибували одна через одну: що буде за пів години? Як то станеться? Чи, може, тікати?...

Ми йшли посеред шляху і вступили вже в ліс. По обох боках було темно, шуміло листя, а над нами сіяв повний місяць і сріблив шлях.

Небо високе, білувате. Небагато блідих зірок і легенькі хмарки... В останній раз я дивлюся, як місяць божеволіє, перескакує через хмарки і з усією енергією намагається залити світлом темну землю. В останній раз мої очі бачать оце буяння розкішної природи. В останній раз мої вуха чують оцей мелодійний шелест листя.

Ще сотня ступнів — і вже нічого не буде... Ніколи, ніколи... Заплющу очі, задеревію, повернуся знову в небуття...

А світ білий? Та і він зі мною загине! Умре зі мною, бо ж він єсть тільки в моїй уяві... Усе це облуда, мана, чари... і що може знати людина про безмежний світ, живучи на нашій землі, на цьому

космічному атомі? Не більше як інфузорія в краплі води знає про ріки, моря й океани...

Не смерть була мені страшна, а просто жаль розлучатися з цією оманою, що називається життям...

Так думав, так почував, однак, десь так глибоко в душі, що ледве і то на момент виринало на поверх якесь прочуття й шепотіло: «Ні! ти сьогодні не вмреш. Сьогодні смерти бути не може»...

А що ж буде?

Із широкого шляху звертала праворуч вузька доріжка в лісову гущавину. Тут армійці стали. Перекинулися словами й повели мене праворуч у темний ліс. Доріжка крутилася між деревами. У гущавині стало відразу поночі. Такий нежданий перехід од світла до темряви вплинув на нас усіх неприємно. Армійці нервувалися, лаялися. Бокові держали мене за руки, щоб я не втік.

Тихий шелест, хрустіння гілочок під ногами і темна лісова прірва, що давила нас з усіх боків, наводили на душу якусь непевність, сполох. Мені стало чогось тяжко, навіть моторошно...

Тепер уже я почував, що скоро можу загинути і страшно було вмирати тут у цій темряві, де й місяць з високого неба не побачить моєї смерти.

Ми посувалися тісною купою. Іноді на мене наскакував задній армієць, а іноді в п'ятні я й сам

штовхав переднього або бокового... Арміїці тислися докупи, як барани, сопіли й тяжко дихали. Зрідка перекидалися словами або лайками. Голоси їхні були приглушені, боязкі... Видно було, що лісова тьма лякала їх.

Так безладно посувалися ми в лісі кілька хвилин. Я вже надумав вирватися й тікати. Ждав тільки відповідного моменту. Та от несподівано знову засвітив ясний місяць: перед нами повсталала світла прогалина...

— Тут! — почув я хрипкий голос одного з арміїців.

Усі стали.

І відразу чогось заметушилися, залопотіли жахливими голосами... Усі вирячилися на прогалину, а в очах їхніх стояв переляк... Я й собі глянув на прогалину й скам'янів... Так з десятків ступнів од нас серед веселої прогалини, освітленої проміннями місяця, танцював на задніх лапах мій ведмедик.

Арміїці вже без тями метушилися... І от один вистрілив на прогалину... Ведмедик собі танцював далі, весело дивився на мене, ніби посміхався...

Знову вистрілило враз двоє. Ведмедик усе танцює...

Жах напав на моїх катів. З криками: «Леший! чорт!» вони, як зачумілі, кинулися навтьоки з

рушницями й бомбами. Я зостався сам, бо зараз же за втечею армійців і мій ведмедик зник.

Уже я знав, що врятований.

Пішов на ту прогалину, подивився на те місце, де танцював ведмедик. Тут тепер пишався розкішний будяк з червоними головами, а навкруги — свіжа, соковита трава. Я зірвав собі з будяка одну голівку напам'ять і пішов далі. Лісом пройшов до села, звідти до другого.

Починався літній ранок. Сховався на цвинтарі в гушавині й тут проспав до вечора.

За тиждень, мої панове, рана моя загоїлася, а я прибув до вас.

Як ви собі не міркуйте: чи мій ведмедик сидить тільки в моїй уяві, чи він у дійсності існує, як якийсь дух, чи мара, у всякому разі це для мене нерозгадана тайна.

Олена Кисілевська

24.03.1869 р., м. Монастирицьк,
Тернопільщина — 29.03.1956 р. м. Оттава, Канада.

Навчалася у Станиславові, жила у Львові та Коломиї. Брала участь у жіночому русі, двічі вибиралася сенатором польського сейму. Видавала журнал «Жіноча доля» (1925–1939), «Жіноча воля» (1932–1939), «Світ молоді» (1932–1939). Перші оповідання надрукувала у «Літературно-Науковому Вістнику» (1903). Багато мандрувала, завдяки чому з'явилися книги «Вражіння з дороги» (1910), «Під небом півдня» (1935), «Швайцарія» (1935), «Подорож до Африки» (1937). Багато писала для дітей, збирала фольклор.

*Оповідання під псевдонімом О. Галичанка
було надруковане в «ЛНВ»
(«Літературно-Науковому Віснику») (1911, т. 56).*

3 днів розпуки

Що зі мною? Куди я лечу? В яку чорну пропасть жене мене і якась фатальна сила? Чого душа моя, змучена, наче заляканая пташина, ніде не знаходить ні відпочинку, ні виходу?...

Зболілі очі, прислонені важкими, мов олово, повіками, не бачать нічого. В голові шумить якась дика, безладна музика — чимраз дужче, чимраз дужче... Ох, мозок розлетиться від неї! Досить, досить сього!..

Що такого сталося зі мною?!.. Може, се лише сон такий страшний приснився мені, оглушив мене й забрав всю мою свідомість? Адже щось подібне я вже раз пережила, підчас страшної ночі, коли я ледве що прочувала той довгий, тернистий шлях, на який Маруся ступила... Тоді була вона вже трохи недужа і мені приснився сон.

Ми обі їхали кораблем по чудово синім морі. Блаватові хвилі колихали злегка нашим граційним кораблем. Спершу, заки ми в'їхали на широкий, безмежний водний простір, плили ми заливом, повним сонця, блиску, блакиту. Береги його заросли чудовим лісом. Деревя з ніжним, наче кружево,

листом, немов у низькім поклоні, хилили свої пишні віти. Низом, попід деревами — безліч цвіту, папороти й якогось прегарного зілля, яке від коріння аж до вершка розцвіло пахучим, різнобарвним, ніжною краски цвітом.

Маруся тішилась тим усім, мов дитина. З розкішшю витягала свої милі рученята, нахилялася й повними жменями зривала сі дивні райські цвіти.

Помалу ми минули сі чарівні місця і виплили на повне море. Заблестів яркий блакит морських хвиль, залопотіли білими крилами стада мев. Довкруги ясність, наче впливаємо в само царство сонця.

В німім захваті вона притулилась до мене і склонила свою головку на моє плече. Ручкою притискала болюче зі зворушення серце.

В цей мент проти нас виринає якийсь довгий коровід й лине просто по бурливих хвилях. Золотисті ризи священиків, червоні хоругви міняться в променях сонця. Напереді хлопчина з хрестом в руках, ледве-ледве ступає по високих хвилях, що розсипаються під його дрібними ніжками, наче купи срібно-синього, як пух мілкого пісочку.

Коли минають нас, очі всіх звертаються на Марусю, всі клоняють низько голови перед нею. Всі хрестяться побожно — потім линуть далі і зникають.

В сій хвилі, ми обі враз з нашим кораблем починаємо несподівано летіти геть в бездонну глибінь. Заворот голови огортає мене, і я трачу свідомість.

Коли опісля виринаю знову з кораблем наверх — не бачу навкруги ні живого духа. Я сама!..

Мертва тишина приспала море, ніщо не ворухнеться, а я кидаюсь на всі сторони, мов божевільна, шукаю, кличу — даремно! Її нема!..

Тоді несподівана гадка, мов блискавка, прошибає мій ум: се був маєстат смерти! Я вже не побачу її — вона пропала!..

Зі стогоном розпуки збудилась я зі страшного сну, ціла облита зимним потом, із завмираючим з тривоги серцем. Я довго не могла отямитися. Аж палкі обійми Марусі, що тривожно припала до моїх грудей, встигли розігріти майже завмираючу кров.

Чи й тепер приснивбися мені подібний страшний, неймовірний сон?...

Але де я була? Чи та країна, повна сонця, тепла, пересичена смерековим запахом була лише сном?! Чи отсе я лише в сні блукала по далекій чужині, — блукала, мов божевільна, по тихім кладовищу, шукаючи серед вічної зелені її свіжої могили?! Ні!.. ні!.. Се хіба сон!.. Бо инакше — як те все перенести?!

Так! се хіба снилось... Я вже небавом доїду додому, Марусенька, мабуть, спатиме спокійно в

своїй кімнатці; я піду, зложу поцілунок на її погіднім чоленьку, її рученята обів'ють мою шию — а я, може, заплачу — а зі сльозами сплине той важкий камінь, що давить мої змучені груди...

От вже і хата! Але чого тут так темно? Хіба ж ніхто не дожидає мене?

Чому мені так лячно?... Чому я так боюся переступити поріг?... Як ми так скоро доїхали!.. Коли б була ще хоч хвилинка непевності — хоч одробина надії...

Він так сильно стукає у те вікно!.. Тихше!.. тихше! Змилося серце!.. Нарешті!

— Се ти, Оленко? Чому у вас так пусто, темно?

— Пан звечера вийшли, а я сама.

Кров перестає в мені кружити. Деревіючі уста ледве повторяють:

— Сама?...

— Сама!..

Усе нагло закружляло довкруги, наче в пекельнім хороводі, й усунулося в бездонну пропасть. Коли я знову отямилася — довкруги було пусто, наче все вимерло; все віддалилося, запало, а я зосталася сама! Сама!..

Її нема! Як ви розумієте се? Стільки всюди людей старих, немічних, стільки дітей блідых, нужденних, а стільки здорових, веселих! Все живе, ходить, плаче або сміється — а її нема!..

В її кімнаті ще її рукою поскладані книжечки, в шафі її суконки, в кутику під столичком черевички, он рукавички ще з відтиском її дрібної ручки, а он зачата студійка, наче всміхається своїм полудневим краєвидом — на палітрі свіжо понакладані фарби... все жде її — а її нема!..

Якась нудьга жене мене з місця на місце і не дає хвилини спочити.

Я шукаю її!..

Нема? Чи се можливе? Так недавно ще тут була: здається зараз почую її легенькі кроки й лагідні слова: «що, мамонько?»

Чи ж се був справді шелест її суконки?

Я кличу, біжу в її кімнатку, де стільки літ гомонів її голосок, стільки літ бавилася, училася й читала...

Тиша і пустка. Якийсь холодний, неперехідний мур відділив мене тут від неї! А моя душа б'ється о сю перепону вперто і безупинно, і мені здається вже, що ціла я — се лише клубок зболілих нервів, яким злостива рука кидає все в той бік, де би тяжче можна зранити його!..

* * *

Я бачила її у сні — і душа моя на хвилину оживилась новим життям. Наче навмисне, я бачила її маленькою, як колись, коли вона, повна здоров'я й життя, мов ластівочка, вилася коло мене в кожній годині життя.

Було так тепло й сонячно. Я в городі садила квітки, а вона боса в рожевій суконочці, забабравши пальчики землею, заходилася, як весною не раз бувало, коло свого огороджя. Часто покидала роботу і своїм звичаєм закидала свої рученьки мені на шию і тішилася, що я така маленька, як і вона, її устоньки, наче листочки ніжної рожі, дотикались легенько моєї шиї, вуха, лиця. Я наче боронилася, й тоді вона з несподіваною силою, в'язнила мене у своїх обіймах.

— Не пущу! Мамуся моя, більше нічия!

Я усіла серед стежки й притисла пестійку до грудей.

— А ти, Марусенько, — питаю, — скажи, чия ти?

Дитина подумала хвилинку:

— Я мамусина, мамусина, більше нічия!

Моя голубко! чом сполошена ранком ти відлетіла так нагло! Я ж твоя, більш нічия — а ти покинула мене, не заждавши навіть, щоби

последнім поглядом попросити свою матір. Якби я була при тобі в тій страшній годині, то ми б відійшли були разом — а тепер — я не знаю, де тебе шукати, моє щастє єдине?...

* * *

Я так нетерпляче дожидаю кожної ночі. Бачу її майже все, скоро тільки заплющу очі, і сон почне огортати мене своїми крилами. Се не випадок — вона відчула хіба мою тугу, й вертає до мене, щоб своєю появою накормити мене, як мати голодну дитину.

Чи ж се можливо? Мій розум противиться сьому, а одначе?... Може, се справді не сни, лише втілення моїх мрій і сердечних бажань?! У своїй уяві я переживаю без впину ріжні хвилини нашого давнього життя, — наче читаю якусь дорогу, неоціненну книжку, перелистовую її без розбору й читаю раз початок, опісля забігаю аж на сам кінець — то знов нагадавши собі щось любе, вертаю до початку. При тій праці гадки мої, душа моя живе нею — чи ж і в хвилі спочинку образ її не сходив-би з моєї уяви?...

Нераз виринає вона маленька, як давно була; я вчу її ходити або граюся з нею, наче дитина, на траві в садочку.

То знов стає переді мною вже велика, вже не як дитина, а як наймиліша товаришка, як люба «сестричка»...

От і недавно, ми наче їздили по ставку. Вона спустила свою ручку поза човен, а ясність сонця і кришталевої води, здавалось, наскрізь переходили крізь її майже прозоре тіло. Ми зривали при березі пахучі ненюфари та квітчали її темні коси, накидували запашного зілля й шувару на дно лодочки й тішилися сим, наче діти.

Сонце заходило, легкий дим стелився понад воду, а сніжно-білі лебеді, минаючи повагом наш завітчаний човник, озиралися й слали привіт моїй Марусі.

Ми заспівали. Маруся почала своїм тихим, чудово мельодійним голосочком нашу улюблену думу: «Гей, долом, долом, та й долинами, гей», а я підхопила далі: «Мандруй, мандруй, дівчинонько, з нами, гей!»

Я скоро мовкну — а її чистий кришталевий голосок, розливавсь по воді, наче живе срібло. Так якось дивно! Здається, й води переймаються тонами думи, чорні оксамитові кисті ситнику клонять в такт свої важкі головки, на березі верби тріпочуть срібними листочками, ненюфари розкривають смішні головки, а білії лебеді, мов за голосом сирени, плывуть сріблистим нашим шляхом, і нас огортає чимраз більша ясність, і я прислоню очі.

Але в тій хвилі чую душею, що вона віддаляється від мене чимраз далі і далі. Коли підводжу очі, бачу, як ледве ще видніє в блесках її струнка, біла стать, а звук мельодії, наче тінь, уноситься ще довшу хвилину над водою.

Я остаюся знов сама, наче вигнана з раю. З почуттям безмежної туги буджуся під впливом ранніх променів сонця, що залляли мою кімнату.

Буджуся, щоб найменше яких десять годин мучитись в важкім жалю — нім діждуся слідуючої ночі...

* * *

Як дивно! Навіть без сну прийшла вона до мене... Около четвертої години після обіду, я лежала з примкненими очима, — а сон, здавалось, уноситься надо мною, мов ясна хмарка; — тоді хтось легенько сів біля мене в ногах. Ціле єство мое затремтіло — я відчула її побік себе. Півсонна, не відчиняючи очей, я простягнула руку, і в ту мить долоні моєї ніжно, наче крильцем метелика, — діткнулись її уста!

Мов божевільна зірвалась я, але рамена мої — обняли пустку... Зникла мов сон! А одначе сей раз я знаю — все те не було сном! Здавна я знаю сей легкий дотик її уст, яким нераз будила вона мене зі сну. Я пізнала її — мого серця не обманить ніщо.

Яке дивне чуття!.. То ляк, то радість переймає мене тепер, коли сповнилося се моє вперте бажання...

Але що се було? Привид? Галюцинація? Чи, може, я божеволію? Все одно! Щоб тільки вона ще вернула! Щоб тільки я мала її все у сні чи на яві, здорова чи недужа. Я бажаю сього одного, бо без неї так далі жити несила!

Приходь, дитино! Я вітаю тебе, як моє одиноке щастя! І піду з тобою всюди — хоч би на край божевілля!..

І знову вона прийшла. Я не спала, навіть не лежала. Я перебирала в шафі її білля, перекладала по раз сотий хусточки, що ще не стратили її улюбленого запаху. Нараз почула в Марусиній кімнатці легенькі кроки. Я пізнала її хід! Вона дійшла до канапи: я чула, як зазвучали пружини під її колінами; потім почула, як відчинилось вікно.

В тій хвилі, забуваючи про страшну дійсність, в тривозі о її здоров'я, я поспішно відхилила двері й на мить побачила, як вона, клячучи на канапі, вихилилась до половини поза вікно і нахилилась над кущем своїх улюблених білих, пустих рож.

Я бачила виразно її перехилену головку і велику галузку напіврозцвілих рож...

Ледве я скрикнула й ступила крок, щоб приблизитись до вікна — в тій хвилі воно само

зачинилося, — а вона зникла, розвіялася із запахом рож, що лишився потім в кімнаті.

* * *

З того часу вона часто вертає. Часом побачу на мить, як вона похилена над столиком читає книжку — часом зачую її насилу здержуваний кашель, часом побачу при фортеп'яні і навіть зачую — сама не знаю чи вухом, чи нервами, її тужні, ледве чутні, добре мені знані мелодії...

Раз прийшла чогось зворушена. Перейшлася нервово по кімнаті й стала, наче б заговорити хотіла; але в другій кімнаті почулись його кроки і вона зникла мовчки.

Що вона хотіла сказати? Що долягає моїй голубці? Чому ж не дав він їй заговорити? Чом від якогось часу, він підглядає за мною, кличе мене, тягне вічно між люди?! І то саме тепер, коли я так бажаю тиші, супокою, аж дрожу, щоб не сполошив хто мою солодку пташину. Вона так скоро тоді зникає! — Куди? я й досі не додивилась.

Лише її прихід я нераз бачу. Часом тихонько відчинить двері, так, як колись, коли хотіла мене ненадійно зайти;⁹ то знов, як ось сеї ночі, ввійде до

⁹ Зайти — несподівано застати.

хати з промінням місяця. Було так ясно. Місяць стояв на небі високо, світло його, наче біла, ясна дорога, входило тихо крізь вікно. Помаленьку посувалось воно чимраз далі — аж з білих променів, наче з білої заслони, розвинулася постать Марусі. Припала до моїх колін, потім піднеслася й огорнула мене цілу своїми світляними обіймами. Згодом, вже на зорях — розвіялася наді мною, наче легка хмарочка...

Як добре після такої ночі! Якась солодка безвладність приковує мене до постелі — я лежу і мрію про неї. Я не лякаюсь тепер нічого, тільки, щоб хто не сполошив сих наших тихих хвилин. Дарма — вони якраз тепер завзялись вдиратися брутально в мій тихий рай і безнастайно мучити мене. Та я вже не позволю нікому володіти собою — досить! Пріч! Не підходіть так близько! От і розбіглись, як череда!.. Так, тільки не дозволити володіти собою!..

Коли б то було давно се знати! Давно!.. давно!.. се щось таке далеке, що ледве мріє в моїй пам'яті. Жаль про се й думати, бо враз голову стискають якісь залізні обручі, що в'їдаються в чоло так болюче...

А голова, наче велика, темна, пуста стодола — тихо в ній і пусто. Нараз шум, гуркіт — хтось з'явиться, наче вихор — перелетить — і не здержати! — пропало!

Часами наповниться вона тихим, лагідним світлом, що роз'яснить найменшу закутину, і я ціла, перейнята образом Марусі, на хвилину забуваю все на світі.

На хвилину!..

Потім знов гамір, крик, а чим голосніше хто заговорить, тим менше я розумію, що йому від мене треба...

Тільки в голові після сього так болюче шумить, клубиться...

* * *

Я недужа?! Навіть мій старий приятель, лікар, станув враз з ними проти мене і повторяє одно:

«Ви недужі, не піддавайтеся, лічіться».

А хоч-би й так. Хто ж присилує мене брати із ваших рук здоров'я, якого я не бажаю? Здоров'я! Ох, ви славнії лікарі, де ж ви його тоді держали, коли я кривавими сльозами благала, молила його для неї.

Ха, ха, ха! Які вони всі смішні! Обсіли ви мене, мов гайворони, і думаєте відігнати її від мене!.. А вона там за вікном щохвилини посилає мені привіт цвітучою вишневою галузкою... Косоньки її обсіпані сніжно-білим цвітом... ніхто її не примічає. Ах псотниця! потрясає ручкою галузку і розсипає білі цвіти аж на мою постіль...

Кличеш мене до себе! Добре, я вийду, тільки треба пождати... Минули часи свободи — «вони» ще раз пробувають своєї власті й сили наді мною.

Ха, ха, ха! Як се смішно!.. Але тихо, бо все пропаде. Бачиш, яка хитра стала твоя мамочка!.. Але годі, треба покрити холодом сю горячку неспокою, що палить мою душу... Дрожачі руки, що хотіли б усе дерти, ламати — я силою держатиму їх при собі й важкими, наче залізо, повіками прислоню очі, бо й вони так горять, що, здається, запалили б усе, чого мій погляд діткнеться...

Одначе — як помалу устоюються хвили... Душа виривається в простори... розпустила ясні крила... Ох, як високо, яке все дрібне там на долині! Коли б вище, вище!.. як серце б'ється... як страшно!..

Підношу повіки. Сестра милосердя, ціла в білому, похилилася наді мною й несупокійно слідить чорними очима кожний мій рух... Дивися, диви! не побачиш нічого! Наді мною тріпочуть ясні крильця — але я сама ще держу їх — не пускаю... Я знаю — самі вони не унесуть мене далеко, — треба весь той важкий тягар, що ним приковано мене до землі, лишити за собою...

Коли б тільки звідсіля викрастися!..

Але поки що тихо, спокійно!.. От так, примкнути очі, бо готові зрадити... «Ой зрада,

зрада, чорні очі — зрада»... Але тихо, тихо, не брени, пісне, наді мною, мов уперта мука... не тріпочися серце, не колоти спокою, здобутого таким трудом!..

Ох, як заносить запахом водних лілій... як хочеться летіти... але ще не час, ще не прийшла догідна хвилина.

Вона прийде!.. Лише вічно хтось слідить мене тепер, чигає на кожде моє слівце, а з кута впилось в мене чиєсь вперте око, глядить на мене своїм кривавим поглядом і палить, палить, наче вогнем...

Лише терпеливості, щоб перед часом не зірватися до лету!..

Нарешті!.. я вирвалася з того гробу, в яким мене душили так довго... і те палюче око перестало вже раз мучити мене!.. Тепер тікати від нього якнайдалі! Тікати хоч сил не стає, хоч ноги угинаються піді мною...

Марусенько, де ти? Озвись! Я впаду — а вони вже женуть за мною і хмара їх налетить на мене, наче туча! Рятуй мене, дитино!

Де я? Що се за країна? Як тут тихо, гарно... Вітрець дише так лагідно, гасить огонь, що горить в моїй голові; зірки усміхаються так весело, а роса цілує мої гарячі ноги, що в'януть, вигинаються піді мною...

Хто ж се в білій одежі уноситься в мраці над водою? Що так таємно шепчуть верби між

собою?... Що розказують своїми запахами квіти на мочарах? Яку чарівну мелодію виграє хтось на листочках осоки!.. Наче відгомони тої пісні, яку співають у кришталевих палатах, що міняться у ясних просторах вод...

Ох, які довгі, ясні дороги до кожної кімнати, як чудово ламається світло у брилянтових вікнах, — як ясніють на вежах білі, холодні огні...

А там... у лісі ненюфарів, на килимі із незабудок, у тіні гордих лілій — вона, моя Марусенька!.. Усміхається!.. Кличе д'собі!

Вкінці я знайшла тебе, моє щастя єдине! Під сею тихою заслоною вод ніхто й не здогадувався скарбів чудових.

Як тут безпечно!

Тільки перейти треба було те зимне, грузьке багно й оставити за собою ту важку колоду, що в'язнила мою душу! — І тепер пригорнеш ти мене тут у своїм царстві. Бач — я вже переступила його останній поріг й прийшла до тебе!..

Богдан Лепкий

9.11.1872 р., с. Кругулець, Тернопільщина —
21.06.1941 р., м. Краків.

Визначний поет, прозаїк, літературознавець. Працював спочатку гімназіяльним учителем, а згодом професором Ягайлонського університету в Кракові. Автор численних оповідань, повістей, історичних романів, зокрема трилогії «Мазепа». Належав до модерністського об'єднання «Молода муза». Літературну творчість розпочав у середині 1890-х рр.

Старий двір

По легкім туркоті повозу пізнав, що з мурованої дороги звернули на польову.

По обох боках хвилювало дозріваюче збіжжя.

Останні відблиски погасаючого сонця ковзалися по легких хвилях житнього й пшеничного колосся. Хвилину можна було пізнати жито по срібlistім, а пшеницю по золотавім відблиску, але незабаром і тая різниця розплилась в зелено-фіолетнім тоні, як краска на малярській палеті.

Починалася ніч. Спокійна, підгірська, літня ніч, вдумчива й поетична, повна своєрідного настрою, якого годі шукати в иньших, чужих краях.

Стрикали пільні коники, і в ровах покумкували жаби.

— А ось і двір! — сказав візник, показуючи батогом, і перервав задуму подорожнього.

Цей глянув в напрямі батога. Направо, яких кількасот метрів перед ним, стелився синявий туман, а з того туману знімався білий будинок, якого контури злегка зарисовувалися на тлі м'яко-темного лісу. З-за лісу виринав місяць уповні. У дворі лиш у кількох вікнах світилося і тільки з одного комина снувався дим місяцеві просто під ніс.

— Буде погода, — сказав візник і скрутив в липову алею, довгу, але щербату, бо деяких лип бракувало.

Брама до двора була відчинена. Об'їхали великий муравник і спинилися перед ганком.

Чотири високі й доволі грубі стовпи виростили з кам'яних сходів. За стовпами, досить глибоко, були скляні двері. Зігнутий в чотири погибелі чоловічок підбіг до повозу і глянув гостеві в очі.

Цей спитав:

— Пан управитель дома?

— Ще нема. Прийшла депеша, щоб завтра з полудня вислати на залізницю коні. Пан управитель просять, щоби на них підіждали.

— А переночуєте мене?

— Розуміється. Покоїв маємо багато. Двір майже пустий.

— Ну, то й гаразд.

Старий, досвідний лакей легко взяв гостя попід рам'я і поміг йому вилізти з високого ф'якерського повозу.

— Прошу вважати, бо тут шість сходів. Так, ми вже на ганку, а тепер я піду по ліхтарку.

— Не треба, зайдемо і без свічки, маю добрі очі.

Перейшли кілька кімнат, освічених зеленовою місячною позолотою, аж служачий спинився і сказав:

— Тут, може, ласкавий пан дозволять розгоститися.

Засвітив лампу на високій бронзовій підставі, мабуть, одно з перших того роду світил, привезене зі світової вистави у Відні, і вийшов.

За хвилину вернув з валізою.

— Спасибі вам, — не знаю, як на ім'я...

— Ксаверій.

— Спасибі вам, Ксаверій, — сказав гість, розглядаючися по кімнаті, в котрій мав провести нинішню ніч.

— Що пан дозволять на вечерю? З дробу¹⁰ може бути що завгодно.

— Що кухар подасть, те й буде, але склянку гарячого чаю вип'ю радо.

— Слухаю пана... — і як тінь висунувся з кімнати. Був малий, мав великі сиві бокобороди, ходив, як на пружинах. З хребта звисав йому фрак невловимої краски і теліпалися блискучі гудзики з п'ятипалковими коронами.

В кімнаті було сиро. Як звичайно там, де довгий час ніхто не мешкав.

Гість повів пальцями по столі і дивувався, звідки й тут береться порох.

Потім оглянув образи і підійшов до дверей.

Вели до малої ошкленої веранди з пов'ялими квітками. Видко, не було їх кому пильнувати. Взагалі будинок подобав на зачарований двір. Паркети скрипіли, двері співали, годинники розказували якісь незрозумілі казки. Крізь

¹⁰ Дріб — пташине м'ясо.

відчинені двері до сусіднього покою видно було, як портрети моргали до себе. На одному якийсь здоровенний добродій, з підголеним чубом, здвигав раменами і ніби питався: «А він тут чого?»

Чого?... Цей маєток мають парцелювати. Хоче купити собі декілька моргів і двір, щоб мав де з родиною провести час літнього відпочинку.

Була це здавна його улюблена мрія. Місто виснажує чоловіка, робить його подібним до паперового цвіту, без аромату і без привабу життя. Дійсно, мешканці міст, особливо великих, шукають радості не там, де треба, а куди їх тягне уява, їдять хліб, але не знають, звідки він береться, діти часто не бачили збіжжя на очі і не знають що жито, що пшениця. Невже ж воно добре і здорово? Ніяк ні! Мрії Рескіна й Куліша про хуторний устрій мають багато дечого доброго за собою. Поки був молодий, не думав про те, але тепер, як п'ятдесятка за плечима, чує, що мати-природа гнівається на свого марнотратного сина. Треба вертати до неї, як не на все, то хоч на два-три місяці щороку, тоді, як вона в повному розквіті своїх невмирущих сил.

— Вечеря на столі! — почувся голос Ксаверія, що стояв у широко відчинених дверях до їдальні, випрямлений як свічка, в чорному фракку і в білій краватці. Бокобороди ніби нарочно розгорнув, щоб видно було білу краватку і чистий перед сорочки.

Хрустальний павук освічував круглий стіл, на котрім стояло одно накриття. Гість сів, білу скатерку положив на коліна і, набираючи страву з півмиска, котрий йому подавав Ксаверій, спитав:

— Пан і пані давно виїхали за границю?

— Ще весною.

— А коли вернуть?

— Невідомо. Тут тепер управитель господарює, а властиво — ліквідує.

Останнє слово вимовив з жалем.

Про туя ліквідацію говорили недогарки свічок у павуці і порохи на меблях і тюлеві занавіски при вікнах, на котрих навіть не дуже-то вправне око могло пізнати сліди тютюнового диму. Тільки квіти в японській вазі серед стола були свіжі й розкішні, якби їх ця ліквідація не торкалася. Були вони тут садиноким живим і привабливим явищем, бо від усього иншого дихав самоток минулого й пережитого, — не виключаючи і Ксаверія, хоч мав фрак і білу краватку.

— Ксаверій довго служить?

— З діда-прадіда. Тут я зріс, тут гадав і вмирати. А тепер...

Не докінчивши речення, змінив таріль і подав солодке.

— Ви непотрібно зготовили таку вечерю. Маєте знаменитого кухаря!

— Колись тут усе, можна сказати, було знамените.

— Колись!

— Так, бо тепер багато змінилося. Тепер головна річ — столиця і заграниця, а про рідне гніздо ніхто не дбає, тому до нього летять чужі птиці... Може, я собі забагато позволив сказати, вибачення прошу.

— Нічого. Я ж вас питав, бо не привик мовчки їсти... Вина не наливайте. Не хочу. Вип'ю гарячого чаю. Другі по чаю заснути не можуть, а я не сплю, як його не вип'ю.

— Я знов, як дозволять пан сказати, люблю до подушки чарку полинівки. Без того погані сни маю, як ось ніби мене покійний пан за вухо тягне або дід нинішнього дідича каже замкнути в ледівні, бо й таке колись бувало... Кожний чоловік, як лікарі говорять, має свою «конституцію».

Присунув гостеві під руку столик з шипучим самоваром і з великого, старосвітського чайника налив свіжозапареного чаю. Сам, як тінь, висунувся до другого покою, де дівчина стелила гостеві ліжко.

— Ти навіть ліжка постелити не вмієш.

— Та чому?

— Або я знаю чому, — досить, що не вмієш. Перину треба добре зрухати, подушки мають стояти отак, о... Ви, баби, наряд ні до чого. Шиєте

тисячі літ, а таки так, як кравець вшиє, жодна з вас не потрапить. Так само з варенням. Що кухар, то кухар. Ви тільки до одного здатні, хлопцям голови завертати. О, це ви вмієте раз добре.

Говорив шепотом, але гість чув ту розмову. Добра вечерея, гарний чай і полеміка старого Ксаверія на тему жіночих здібностей розвіяли його надто ліричний настрій. Запалив «трабуко» і вийшов на веранду. Обвіяв його холод літньої, гарної ночі, по якій сподівався погідної, теплої днини.

Запущений парк, широкі алеї, над верхів'ям дерев зорі, а на стежках меріжки місячного сьйва, — все воно було несказане звичайне, а разом із тим якесь таке поетичне, що наш гість, не дивлячись на свою п'ятдесятку, став піддаватися чарам тієї ночі.

Посеред парку був невеликий став. Верхів'я дерев сипали на воду місячну позолоту, а вона посилала їм свою легку мраку. Було тихо, ні листок не ворохнувся, ні квітка не задрижала, і парк нагадував заморожений город у казці про сплячу королівну.

— Цей парк міг би теж дещо розказати... Скільки тут грудей зітхало до місяця в таку ніч, як отся, скільки притишених розмов мішалось з шелестом перших пожовклих листків. Де вони нині, ті уста, що такі солодкі слова шепотали, ці ніжки,

що ледве доторкалися піском висипаних стежок?... Суєта суєти! Треба йти спати. Усьому прийде свій час на сон... Добраніч.

І вернув у їдальню. Ксаверій чекав тут на нього.

На нічній шафці горіла нова свічка, стояла склянка з водою і пишався незвичайної форми дзвінок. Ксаверій хотів позачинювати двері від сусідніх покоїв.

— Лишіть. Люблю багато воздуха.

— Я тому, що двір пустий, шиборне миш, і здається, не знати що. Часом десь з вечера залетить лилик, притулиться до якої шафи, а вночі зачне літати. Ще збудить пана.

— Нічо страшного. Чи раз мене будили. Добраніч вам.

— Доброї ночі бажаю покірно... А якби чого панові треба було, то прошу тим дзвінком задзвонити. Встану.

І вийшов.

Гість підійшов до ліжка. Було велике, вигідне, м'яке, тільки постіль чути було не фіалками, ні резедою, а пранням. Глянув на дзвінок. Такий самий показували йому колись в однім заграничнім музею як велику рідкість. Дзвонар, видко, гарячий католик, на його крисах вирізьбив цілу сатиру на дисидентів, навіть не дуже-то приличну.

«Цим дзвінком можна би й голову розбити», — подумав собі, сідаючи на канапу.

«Вигідна. Не ти до неї, а вона до тебе притулюється, хоче тебе взяти в свої обійми. А робить це не так нахально, як теперешні «клубзеслі», знає міру, і не така безугарна, як вони... Люблю старі меблі, особливо бідермаєр, та ще віденський.

І одяги тоді були куди гарніші від нинішніх, особливо мужеські. Наші нинішні одяги, ні то вигідні, ні гарні. От мішки. З того боку жінки мають над нами перевагу, вони вдягаються гарніше, це і Ксаверій мусів би їм признати...»

Повіки насувалися на очі, а думки не хотіли йти спати. «Як дивно! Цей двір тягне мене до себе, ніби старий знайомий. Невже ж би?»

І пригадав собі, що його предки по батькові й по мамі були теж колись великими панами. Збідніли в наполеонських часах. Батько позбувся останніх шляхетських традицій, був демократом, а він пішов слідами батька. Важкою працею добився імені і придбав дещо гроша. А тепер захотілося йому хоч літом мешкати в дворі. Чому? Невже ж відзивається в ньому аграрій?... Можливо. Пригадує собі шкільні часи. Як, бувало, прийде весна і побіжать з горбів перші потічки зі стопленого снігу, то щось його від тої книжки ніби кліщами тягнуло в поле й казало: «Ходи! Будемо

орати, сіяти і слухати, як жайворон співає». Щось подібного говорили до нього нині ці стіни. «Вертай до нас, приведи тут своїх дітей, верни нам життя, як колись було». Але ж це смішно! Він якраз порвав з тим давнім життям-світом, хоче нового, буйнішого і куди кращого... Сентименти! Смішні сентименти. Загалом тут багато смішного. Перший Ксаверій. Як він вдягнений. Невже ж тут треба фрака? Як ходить, як говорить, як бородою трясє, — ніби вертепна кукла. Куклу зробили з живого чоловіка, і тая кукла плаче, що їй назад хочуть повернути людську подобу. З яким жалем вимовив він слово «ліквідують». А все ж таки тут гарно. Щоб тільки добити торгу з управителем. Такий великий парк. Може, діждеться хвилини, коли по цих тінистих алеях бігатимуть його рум'яні внуки. Веселим щebetом виполошать останні тіні минулого, і буде тут соняшно, весело, ясно...

Вдивився в полумінь свічки, в очах затанцювали семибарвні круги, які ширшали, ширшали й незаметно переносили його в зачаровану країну сну. Канапа притулилася до нього ще ближче, сердитий пан на портреті підніс палець до надутих губ і, звертаючись до свого мальованого товариства, шепнув: «тс!»; місяць сховався за хмару... заснув. Тільки з вази на столі в ідальні пахощі свіжо-зірваних квіток мандрували по тихих покоях.

— Цей дзвінок, то не є така невинна штука, як кому здається. Го-го!.. Було воно так. Старий пан, дідо нинішнього дідича, лежав хворий на подагру. Я її не мав, не знаю, що воно за хвороба, але говорять, що дуже болить. Пан не привик був терпіти, — кричав, сердився, навіть лікаря хотів бити. А обслуговував його козачок Петрусь. (Це ще за панщини було, бодай не вертала!) Мале, синьооке з жовтими кучерами, як тії волокна, що їх кукурудза пряде. Видали?! Все він був перестрашений, все йому чогось руки тряслися. Раз, серед ночі, пірвали пана болі. І теплі подушки давай, і банки клади, і гірчицю грій. Петрусь з ніг валиться. «Капель мені, капель хутчіш, чуєш! ти!» — Петрусь відчинив аптечку (так отсю шафку звали), вишукав плящинку, взяв ложку, числить: «Один, два, три, три...» «Дияволе, як ти рахуєш? Ти мене отруїти хочеш, — стій!» Петрусь хотів плящинку від ложки відняти, рука задрижала — таррах! Каплі розлились по паркеті. Пан зірвався, вхопив дзвінок і пустив його просто між двоє отсих перестрашених очей. Дзвінок був сильніший від хлопського черепа. Розбився не дзвінок, а череп. І перестав Петрусь боятися пана, перестали йому руки трястися, вже його тепер ніхто по десять разів одної ночі не

будить, вже він вольний... Отут-о, коли пан дозволять побачити, видно, як відлупився мур... (старий відсунув канапу і показав відколупану стіну)... Що заклеять новою тапетою, то вона, гляди, й віддується, як на руці міхур... Такий цей дзвінок, а дивитися на нього, так нічого, ніби гарна штука, навіть сміховита... Але перейдім до великої салі.

Увійшли. Саля довга, лискучий паркет, біла стеля, стіни червоним шовком оббиті. Вздовж одної стіни шість вікон, усі до городу, під другою канапки і фотелі, а над ними портрети. Видно, не один маляр малював і не рівночасно, але всі покриті покостом з фабрики часу, з тої самої, що робить патину на мідяні криші церков, на бронзові статуї полководців і на прикраси ампіру.

— Отсей пан посередині — це воєвода, гордощі наших панів. Життя і смерть багато тисячів народу тримав у своїх сильних руках. Жорстокий був. Не одного на другий світ вислав, на те й воєвода. А дивак, що й розказати важко. Бувало, спросить гостей на пир. Приїдуть, зберуться у їдальні, маршалок кожному його місце покаже. Чекають. Аж і воєвода входить. Стане при столі, коло свого фотеля, поведе оком направо й наліво, а тоді з пістолета у венецьке зеркало — грим. Посиплеться скло, кому й на голову впаде, пані

йойкнуть, а він: «Вітайте, дорогі гості. Це вам на віват. Простіть, коли кого стривожив...» Такий був.

Дама в гермелінах коло нього — це жінка воєводи. Направо й наліво від них їх сини й доньки. А отсі коло дверей в кутку — (тут слуга нахилився до гостя, одно око прижмурих, як до стрільби, і не без деякої іронії у голосі казав): — ці до фамілії не належать. Покійний дідич привіз їх із заграниці. Купив у якого торговця стариною, чим більше предків, тим краще, правда? Недаром же й Вергілій цілу поему написав, щоб римлян вивести від троянців. Мій рід теж небуденний, — сказав нараз слуга і випрямився, як струна... — Ми з діда-прадіда лакеями були. Прадід маршалком в отському самому дворі служив. Маршалок. Хе, хе, хе! Над службою і псами полководив. Хе, хе, хе! З ним теж раз пригода була. Щось раз панові стрілило в голову і питає: «Маршалку! А кілько в нас служби в дворі?» — «Сорок сім люда, прошу ласки вельможного пана». — «Сорок сім?... Почислимо».

Задзвонили, і кругом газону уставилася ціла двірська прислуга, хлопи й жіноцтво. Рахують, — сорок шість, рахують ще раз і таки нема сорок сім. Пополотнів мій прадід, не знав, бідака, що тая баба, що в комірці цілий день цукор рубала, якраз на кольки померла.

«То ти такий маршалок! — гукнув пан, — то ти так свою службу робиш!» — і кивнув на гайдуків: «Випороти його!» І випороти маршалка... Маршалок!

Але поза тим нарікати на свого предка не можу. Була це «персона», — його хоч би й на королівський двір посилай, сорому не зробив би. Розумів своє діло, а діло наше нелегке, ой нелегке, прошу пана!

— А чий це портрет? — спитав гість, показуючи на гарну паню, кокетливо всміхнену, зі шнурком перед на рожевій, лебединій шиї.

— Це наймолодша донька воєводи.

— Гарний малюнок. Хто його робив?

— Кажуть — Бакчіареллі, але я при тім не був, ручатися не можу, може, це твір котрого з його учнів, бо сам він лиш короля та королівських дам портретував. Кажуть, що модель був кращий від портрету. Я тої самої гадки. Може, пан порівнюють?

— Що ви це? Вона ж померла, заки я на світ прийшов.

— Та воно так, а все ж таки, коли пан цікаві, то можуть побачити її. Треба лиш положитися спати в сусідній кімнаті на отомані. О дванадцятій годині вона злазить зі стіни і чистить паркет.

— Жартуйте!

— Де ж би я смів. Говорю суцзу правду. Підіпне шовкову сукню, на білі сап'янці надіне

щітки і чистить, чистить, поки не запіють кури. І не всміхається тоді, так як на портреті. Прижмурить очі, закусить губи і чистить. Соромиться, бо на неї ціле товариство зі стін глядить.

— Що за диво!

— Не диво, а кара, прошу ласки пана, а за що така кара, я можу розказати. Ото ж служила раз у дворі дівчина чудової вроди, ще краща від самої ясної панянки. А до панянки приїздив стольникович, женитися хотів, тільки воєводи боявся. Панянці подобався панич, а паничеві покоєва в око впала. Запримітила це панянка і стала знущатися над безталанною дівчиною. Казала себе чесати і драпала її, як кітка, казала шити й голкою в груди колола, казала чистити паркет і щіткою по голові била. «Щоб мені цей паркет був як зеркало, щоб я в ньому могла побачити себе».

Дівчина чистила й чистила, а все ж таки, що зеркало, то не паркет. На тім паркеті вона собі ножем отак-о (тут зробив рух, що нагадував характері) і — кінець. А панночка мусить по ночах паркет за неї чистити, бо кара, прошу ласкавого пана, все-таки мусить бути, як не за життя, то колись... Може, пан скажуть на другу ніч на отомані собі постелити?

— Ні, дякую вам.

— Чи маю й про других говорити?

— Ні!

— Так, може, підемо даліше?

— Ходім.

І переступили поріг.

— Це гостинна, — почав наново служачий. —

Меблі змінюлися разом із модою. Отсі, що тепер, куплені за гроші, які пан одної ночі виграв у карти від свого сусіда. Сусід зарізався бритвою. Властиво, голився, рука задрожала, і бритва перетяла головну жилу. Нещасливий припадок. «Я ніколи не сподівався, — казав тоді наш пан до пані, — що Томаш такий неухажливий. Здавалося, чоловік зрівноважений, спокійний, аж нараз такий припадок». А паня: «Дівчата, коні й карта — чорта варта».

Пан засміявся на ціле горло, а пані пішла до своїх покоїв. Вона тих меблів не любила. Бувало, як мусить вийти до гостей, то сяде на крайчику фотелю і тільки жде, щоб піти собі геть. Зате пановий здоровий регіт лунав не раз по отсім покою. Він любив сидіти в тім, о, фотелю і курити люльку, як баша. Тут і з ним стався припадок, але це вже пізніша історія. Я про неї розкажу панові, як обійдемо другі покої. А тепер побачимо щось секретного, про що лиш домашні знали.

Тільки прошу вважати, бо тут три сходки в долину.

Зійшли, відчинили ще одні двері, і служачий засвітив свічку. Темничка без вікна, лиш тапчан,

клячник,¹¹ а над ним образ Матері Божої. Старий слуга добув хустину, обтер нею чоло й очі і говорив дрижачим голосом:

— Туди увійшла панна Гертруда, як рожа, а вийшла сива, як голуб. Три роки пересиділа нещасна. За що? — питаються пан. Звичайна історія. З лісничим утікала.

Той лісничий — то був волинський дідич, що в повстанні маєток стратив, мусив утікати і дістав лісничівку в нашого пана. Кращого мужчини я не бачив ніколи. Панна Гертруда любила ходити по лісі з книжкою у руках, з Вальтер Скоттом. Так вони й пізналися, полюбилися, а що любов була безнадійна, змовилися втікати. Хтось доніс до двора, вислали погоню, зчинилася стрілянина, він згинув від кулі (теж — нещасливий випадок), а її привезли й засадили отут. Вийшла щойно тоді, як з нашим паном стався нещасливий випадок. Та об тім я обіцяв розповісти пізніше. А тепер перейдемо до канцелярії.

Ця канцелярія — то була спора кімната, обставлена шафами й обвішана сідлами, вуздечками і всіляким ремінням. В куті стояли міхи з зерном, а на них клітки й ліхтарні всілякого

¹¹ Клячник — спеціальна підпірка для колін при молінні (від «клячати», ставати на коліна).

фасону. Коло величезної шкіряної канапи стояла колекція цибухів і палиць, а над канапою пишалися стрільби і нагайки. Ці останні могли б бути стати прикрасою навіть славного судового музею в Нюрнберзі. Шкіряні й дротяні, з цвяшками і з кульками, великі й малі. Показуючи на одну, казав старий слуга:

— Такою як по спині лизнули, то пам'ятав до самої смерті. «Пусти хлопа під стіл, то він лізе на стіл, — говорив, бувало, пан, — не тримай його добре в руках, то він тобі до горла добереться». І тримав, — добре вмів тримати. Отими залізами прикручували руки, а тими...

— Дякую, Ксаверію, — перервав йому гість і підійшов до вікна. Вікно було мале і високо від землі, щоби хто не закрався, бо в канцелярії стояла також каса.

Перед вікном стелився зелений муравник, шуміли корчі, а в корчах стояла ледівня. Перед ледівнею груба, дубова, стара, аж чорна, лава.

— Тая лава, прошу пана, називалася «кобила». Там, де ледівня, стояла колись мандаторія. Мандатор¹² судив людей. Час був дорогий, суд відбувався скоро. Вивели, поклали на кобилу і били. Двоє гайдуків тримало винуватця за голову і

¹² Мандатор — урядовець маєтку.

за руки, а третій валив. Били, аж гомін від двора відбивався. Пані втікала до свого покою і голову під подушку ховала. Мігриня, спазми, не виходила до обіду, а назавтра знов усе йшло своїм порядком. Пані добра була, милосердна, але що ж вона могла порадити: «Я тобі до твого діла не мішаюся, а ти мені до мого не втручайся», — говорив пан, а як він сказав, так і було. Цікава річ, що як колись перед кобилою люди ногами землю збили, так вона й донині не заросла травною, ніби навіть трава на тім місці рости не хоче.

Гість відвернувся від вікна і перейшов до другого покою.

— Тут звичайно мешкав учитель або учителька, вчили дітей. Остатню спровадили з Німеччини. Висока, білява, горда. Діти слухали її і добре вчилися. Аж приїхав з-за границі панич. Не знаю, чи так вона йому подобалася, чи тому, що на селі не мав що робити, досить того, що почав з нею романс. Але не на свою трафив. Не дала собі голови закрутити, зробила скандал. Не знаю, чим той скандал був би скінчився, коли б одного ранку не витягнули були нашої учительки зі ставу неживою.

Відчинив вікно і показав на плесо.

— Іду я до офіцини, дивлюся, а на ставі щось ніби коса. От, гадаю собі, щось мені привиділося, бо звідки би там взялася коса? Але ні, бачу, коса, то впливе, то потопає, підходжу ближче, а на воді

ніби рука водні лілеї ловить... Потопельниця... Побіг я до двора, наробив крику, і витягнули. О, бачать пан, о, підпливає рукав, видно пальці, о, о, волосся колишеться на хвилях... І так все, коли місяць уповні...

А тепер вертаємо до гостинної, тут, де стався випадок з моїм покійним паном. Було це зимою 1846 року. Певно, пан знають, яка це зима була? Ну, отже. Аж до нас доходили глухі вісті про те, що діялося на Мазурах. Народ став з-під лоба дивитися на двір. Чекали якогось цісарського письма, дурніші виговорилися, що зроблять те, що сталося у Горожані.

Донесли до пана і — почалося. «Я з вас, гайдамаки, дев'яту шкуру зідру!» — відгороджувався пан. Аж одної ночі чуємо: в парку якісь голоси — бренькіт кіс, вогні... Що такого? Післали маршалка. Вернув ледве живий. «Бунт, прошу ясновельможного пана. Хлопи обложили парк, поставили варту на всіх дорогах і кажуть, що живої душі з двора не пустять».

«До стрільб! Ми їх кулями розженемо, як встеклих псів!»

Почула пані і вхопила пана за руку:

«Поки я жива, ти того не зробиш. Не хочу, не допущу».

«Так що? Чекати, аж впадуть до двора і переріжуть нас?»

«Божа воля, їх і так більше. Треба по-доброму пробувати. Пішлемо за парохом».

Якось вдалося козачкові пересунутися через варти в село. Прибіг парох і почав переговорювати з бунтарями. Переговори тяглися по північ. А тим часом пан, пані і ціла родина сиділи в гостинній, на тих меблях, що їх пан колись у карти був виграв. Пан то сідав, то вставав, ходив, як тигр по клітці, і сопів.

Пані молилася перед родинним хрестом: «Прости нам, Господи, гріхи наші і помилуй нас!» (Вона нашої віри була, зі старого українського роду походила, і народ любив її.) Аж відчинилися двері і увійшов парох. Ніколи не забуду його. Високий, з великим чолом, синьоокий. Такий сильний був, що як ухопив рукою за колесо, то щоб найсильніші коні, а стануть. Співав як соловей, а проповіді такі балакав, що народ з далеких сіл до нашої церкви прибігав. Не було такого, щоб не послухав його. Увійшов обсніжений і каже: «Слава Ісусу Христу!»

Всі кинулися до нього:

«Спасителю наш!»

А він:

«Ласкаві панство. Послухайте, що скажу, і рішайтесь скоро. Знаєте мою прихильність до вас (пані Зофія приходилася йому своячкою), але знаєте, що і народ мені не чужий, я його пастир. Я обіцяв людям, що відберу від вас присягу, що

виїдете з села і, поки дідич живий, не вернете туди. Маєтком буде управляти настановлений вами управитель. За те, що сталося нині, нікому волос з голови не спаде. Якщо ви годитеся на те, так присягайте».

«Годимося!» — відповіли всі, крім дідича.

«А ви?» — звернувся парох до нього.

«З огляду на родину мушу згодитися, але коли б не жінка і не діти, я б з ними короткий процес зробив».

«Отже, прошу», — сказав різко парох і відібрав присягу. А тоді вийшов на ганок і промовив до народу. Його голос лунав серед зимового вітру, як військова команда: «Ручу вам своїм словом, що ціла родина виїде з села і, поки пан живий, не верне туди. А тепер прошу, поведіться як слід. Я відпровожу панські повози поза наші границі, зі мною поїде той з господарів, котрого ви виберете з-поміж себе для контролю. Чи годитеся?»

«Годимося!» — залунало кругом, і парох казав лаштувати повози, а сам вернув у двір. Пані Зофія припала йому до ніг. Підняв її і посадив на канапі.

«Заспокійтеся. Це, гадаю, найкраща розв'язка, якої тільки можна було добитися. Дітям і так треба ходити до шкіл, а щодо маєтку, то я вже буду добре дивитися управителеві на руки».

Дідич ходив по покою і сопів.

«Дякую вам, отче кузине, — сказав, простягаючи до пароха руку. — Але це вимушена присяга».

«Що?»

«Вимушена присяга, кажу. І невже ж я зв'язаний нею супроти моїх власних хлопів, та ще роззвірених як тічня?»

«Але я зобов'язаний перед ними, а ви передо мною! — відповів рішучо парох, і очі його запалали насилу здержуванним гнівом. — Як чесний чоловік, ви повинні знати, що ваше поведіння з селянами було гірше ніж погане, злочинне. До часу збанок воду носить, а той час і так довго тягнувся. Присяга — річ свята, і ви її мусите додержати. А коли ні, справа буде між вами а мною. Не горойтеся! Мене ви не настрашите. Мої предки були більшими панамі, ніж ви, перед фізичною силою я страху не знаю, а моральна перевага теж не по вашому боці».

«Отче!»

«Пане!»

Очі їх стрінулися з собою.

В гостинній зробилося тихо. Ніхто не смів пари з уст пустити. Здавалося, що навіть годинник перестав тикотіти. Аж дідич похилив голову.

«Отже?!» — спитав священик.

«Ну, так...» — вицідив крізь зуби пан і казав собі подати води. А парох:

«І ще одно. Заки виїдете, мушу знати, що сталося з Гертрудою».

«Це родинна справа».

«Я також, хоч і здалека, але до родини належу, а коли б навіть і не належав, то совість велить мені, щоб тая загадка була раз розв'язана, мій пане!»

«Води! Скорше, скорше води! Темно мені. Запаліть більше свічок».

Всі кинулися до пана, і за хвилину він не жив. Стався з ним припадок на тій самій канапі, яку купив за виграні в карти гроші.

Під вікнами почулися крики. Народ бентежився, чому не від'їжджають пани. На ганок вийшов парох.

«Пан не поїде. Він помер. Не вірите мені?»

«Віримо, але якось дивно».

«Як дивно, то най двох найстарших гадзів прийдуть і подивляться».

«Не треба, не треба. Най з Богом спочивають».

І розійшлися. Як поховали пана, за трумною ішла Гертруда, біла, як молоко. Всі гадали, що вона посивіла тої страшної ночі, коли з паном стався отсей припадок.

По похороні люди просили пароха, щоби пані не виїздила з села, казали, що вони знають її добре

серце і що між селом і двором не буде тої пропасти, що перше.

Але пані не згодилася. Казала, що недаром цілувала хрест, щоб більше не вернути. Аж діти підросли, і оженився найстарший син та перебрав маєток. Але тоді вже і панщини не було. І ціла тая пригода пішла в забуття, як не одно в світі; пам'ять наша коротка. Але є, мабуть, якась невидима книга, в котрій записують усе, добре і зле, щоб звести порахунки. В книзі нашого двора «debet» було більше від «hebet»¹³. І тому він засуджений на запустіння. Маєток парцелюють, а що ж варт двір без маєтку? Це вже не двір, а великий, бездушний будинок, невже ж воно не так?

— Мабуть, що так.

— Гадаю собі своїм дурним розумом, що справедливість якась мусить бути і що жаден гріх, жадна кривда не минає безкарно.

— Говорите, як священник в церкві. Але, правда... того священника, про якого ви розказували, я пізнав з ваших слів.

— Невже ж?

— Так. Це був мій дід.

¹³ «Debet» було більше від «hebet» — витрати переважали над прибутками.

Лице Ксаверія видовжилося і закам'яніло з дива.

— А Гертруда...

— Панна Гертруда, — повторив слуга, і очі його стали рости, рости аж до розмірів двох шиб у вікні...

* * *

Коли збудився, на шибх горіла заграва сходячого сонця. Співали перші птахи. Потер рукою очі, підніс високо повіки і лиш раменами здвигнув. «Ігі! І не пив я нічого, крім чаю, і щось таке ввижалося мені».

Встав, підійшов до ліжка і згасив свічку, яка догорювала в ліхтарі і з якої синявий, чуткий димок снувався кругом канапи, як бабське літо круг корча.

Скоренько роздягнувся і пірнув у постелю. Не хотілося йому, щоби Ксаверій побачив нерушену постіль і догадався, що він не спав. Але заснути не міг. Сонні мрії снувалися дальше поперед очі і ніби казали йому: піди й переконайся, чи все те правда.

Встав і пішов до салі. Воевода грізно дивився зі своїх позолочених, порохом прикритих рам. Усміхнена паня зі шнурком перед кокетливо гляділа на нього і ніби казала:

«І ти віриш, немов то я коло півночі чищу паркет?»

Портрети не членів родини ніби хотіли сховатися в сутінки, які падали ще від великої кафлевої печі. В гостинній позіхала канапа, на котрій стався випадок зі старим паном. До иньших покоїв не заглядав. Був певний, що і там не инакше, лиш так, як йому ввижалося у його сонних марах.

Відчинив двері на ганок і уявляв собі ті вогні, що горіли в парку, коли двір облягали збунтовані селяни. Туди перекрадався лакейчук на попівство в село, туди надійшов священник, тут він промовляв до бунтівників.

Таке-то...

А тепер у парку було тихо і глухо. Доріжки заростали травою, дерева порохнявіли і валилися, ставок заростав ряскою і шуваром.

«Цей двір засуджений на запустіння, — пригадав собі слова свого нічного провідника по салях. — Бо єсть невидима книга, в котрій списують добрі і злі учинки, і мусить бути рука, котра зведе колись усі порахунки в тій книзі».

Обійшов кругом великий, старий сад, а як вернув, ліжко його було вже постелене і в їдальні крутився Ксаверій у фракі і в білій краватці.

— Що пан позволять, каву чи гербату?

— Гербату, розуміється, коли наставили самовар.

— Він уже два рази перекипів. Петрусю, принеси його тут!

Петрусь приніс самовар, і Ксаверій налив філіжанку пахучого чаю.

— Як вам спалося, Ксаверій?

— Дякую панові, що ласкаві спитати. Погано.

А пан?

— І мені не найкраще.

— Такі тепер часи, що чоловік навіть сну спокійного не має. Погані часи! — І зітхнув.

— Що ж вам снилося такого?

Спинився перед кріслом гостя і, закинувши серветку на ліву руку, а правою поправляючи білу краватку, говорив:

— Снилось мені, ніби я пана спроваджував по салях і розказував таке, чого нікому не сказав би. Чимало є такого, про що не годиться казати! Події, як мерці, їм спокій належить у гробі.

Гість дмухав на гарячий чай.

— А скажіть мені, Ксаверій, кілька літ, як учителька втопилася у ставі?

Ксаверій зробив великі очі.

— Учителька?

— Тая німка, знаєте, що панич хотів романсувати з нею.

Ксаверію мало чайник не вилетів з рук.

— Багато, а багато, я ще покоєвим був.

— А чи жиє хто з родичів дівчини, що зарізала в салоні?

— Тої дівчини? Чи жиє?... Не знаю, прошу пана, не знаю.

— А бачили ви тую паню, що вночі фротерує паркет?

Ксаверій закашлявся, задріботів ногами і вибіг до другого покою. Чути було, як шептав беззубими устами:

— Йсусе Христе! Йсусе Христе!

* * *

Гість випив снідання, походив по пустих покоях, ще раз оглянув портрети і подзвонив тим дзвінком, на котрім дзвонар, католик, вирізьбив усю свою нехоть до дисидентів. На порозі появився Ксаверій.

— Я не можу чекати аж до вечора. Маю важне діло в місті. Поклоніться пану управителеві і скажіть, що напишу лист. Коли б мав доброго купця, най продає. А тепер пішліть на село і найміть для мене коні до станції.

— Добре, прошу пана. Але коней наймати не треба, бо і так має виїхати наш повіз по пана управителя. Вишлемо скорше, і пан ним поїдуть, а коні до вечора відпичнуть у заїзdnім домі.

— Тим краще. Дякую вам, Ксаверій. Дайте мою валізку візникові, а я піду наперед, заки він повіз приладить, перейдуся.

— Як пан прикажуть.

— Дякую вам за труд. В їдальні під тарелем — для вас, а коло вази — для служби. Бувайте здорові!

— Щасливої дороги панові!

Побіг наперед і відчинив хвіртку.

— А все ж таки шкода, що пан не куплять двора. Піде в чужі руки...

В половині алеї гість обернувся і ще раз глянув на старий двір, облитий золотими проміннями літнього сонця. У хвіртці все ще стояв Ксаверій.

«Піде в чужі руки. А невже ж я свій?»

Пройшов алею, і схвильовані збіжжя пірвали його думки, як море лодку, і понесли світами. А він гладив колосся рукою і тишився, що таке буйне й налите зерно.

Перший здоровив кожного стрічного селянина, а люди дивувалися, звідки взявся такий чемний пан.

— Певно, не тутешній, — казали.

Гостина

Я спізнився до поїзду...

Воно й не могло бути инакше. Незнайома дорога, чужі коні і глупий візник — як же тут заїхати на час?

Півмилі перед явірцем вийняв я з кишені годинник і, тримаючи його в руках, підганяв парубка:

— Їдь, Федьку, скоріше, бо буде пізно!

— Але де! — перечив він, потрясаючи кудлатою головою. — Як я колись тут із панночкою їздив, то сонце вже було геть-геть, — і ми не спізналися. А нині?

І він показав бичевном позад себе так, що мало мені очей не вибрав.

— О! Щойно з полудня ступило.

— А коли ж ти їздив? — питаю.

— Коли? Аво, яюсь зимою.

— Та зимою, небоже, сонце хутше заходить, як тепер.

— То що з того?

— Як то що? Значить, не чекай, аж зайде сонце, тільки їдь, бо буде пізно.

Ми не могли порозумітися. Мій Федько обстоював при своїм, що, мовляв, «колія» відходить тоді, як сонце зайде. Та й вже.

Я підождав якої чверть години і обіцяв йому «корону» (австрійська монета), як на час заїде, а коли й то не помагало, взяв батіг, і як знав та міг, поганяв коней. Але коні не були скоріші від Федька, і ми якраз приїхали, коли поїзд від'їхав.

Дворець стояв посеред поля, і в ньому під ту пору, крім чорного, старого пса, не було нікого.

Ждальня зачинена на ключ, бюро також, роби що хоч!

Сів я на лавку та й жду. Переді мною шини, направо й наліво біжать, якби здоганяли себе.

На закруті зливаються в одну сіру смугу і гинуть.

По обох боках поля. Одні зорані, другі вже засіяні, треті ще вкриті стернею. Часом птах перелетить над ними, часом заець шульне стернею, і — тихо.

Видно, як вечір спускається на землю... Посидів я, подумав, а далше встав і почав напрасно добуватися до ждальні.

— А який там дідько розбиває двері! — зверещав жіночий, пискливий голос ізгори. — Поїзд від'їхав, та й спокій!

— Я хочу подождати до другого, — кажу.

— Другий не йде, аж завтра. Тут уночі ніякі поїзди не ходять.

«Дивне диво! — думаю собі. — Такий рух, а поїзди тільки в днину ходять». Але той самий жіночий голос пояснив мені, що тут, зараз за селом, у темній долині є такий непевний міст, що може кожної хвилини впасти, і тому туди ніччю ніякі поїзди не ходять.

Я хотів далше випитуватися, але вікно над моєю головою замкнулося з лоскотом, і я довідався

тільки, що незабаром верне сам пан начальник із села і скаже, що буде треба.

Чекаю я на того начальника. Де які розклади їзди були — попрочитував, де які оголошення висіли — по десять разів розглянув, аж укінці і начальника діждався.

Був то просто старший будник, що повнив на невеличкому двірці службу і урядника, і касієра, а як треба було, то і клунки до поїзду подавав. Від нього довідався я, що тут справді збудували такий поганий міст, що вже раз валився; тепер його перед кожним поїздом докладно осматрюють, і тому туди ніяка залізниця вночі не ходить.

— А що я тут, бідний, до завтра буду робити? — питаю пана начальника.

— Га! Робіть що хочете. Було не спізнятися. Ліпше приїхати годину скорше, як мінуту пізніше, — відповідає з учительською повагою. — Найліпше їдьте до села. Там переночуєте в дворі або на приходстві, а завтра до поїзду.

Це була справді одинока рада.

— А як же те село називається?

— Підбереззя.

— Підбереззя? То чудесно! Тут є мій товариш священником... Гей, Федьку! Завертай коні! Їдемо до Підбереззя.

За хвилину я знов сидів Федькові за плечами і наглив його, щоби їхав скорше, бо люди

положаться спати. Федько знов крутив кудлатою головою і казав, що він там їздив недавно з панотцем і було далеко пізніше, а не спали.

— Коли ж ти їздив? — питаю.

— На празник, — відповідає спокійно Федько.

Приїхали ми до Підбереззя вночі. Допиталися до попівства — заїздимо. З комина куриться, і в однім вікні світло. «Славити Бога! Видно, що не вснули». Зліз я з того поганого возиська — йду.

В городці — дивно. Ніби якісь грядки, ніби цвіти, але всьо те запущене, заросле, як образ намальований і замазаний. Так само в хаті. Видно достаток, видно порядок, нема ладу. Якоюсь пусткою віє з того дому.

Так буває, коли вернемо з далекої дороги. Застанемо усьо вимите, вичищене, відсвіжене, а все ж не таке, як треба.

Розглядаючись по хаті, запримітив я над фортеп'яном жіночий гарний портрет і щойно тоді згадав, що мій товариш удовець. Він жив із жінкою коротко, і вона вмерла нагло і ненадійно.

Спомин той вразив мене немило, і я почав було жалувати, що заїхав туди, аж двері до гостинної відчинилися і на порозі появился мій колишній товариш. Був веселий і жвавий та держався молодод.

Лиш над чолом, між густим чорним волоссям, сріблилися білі нитки. Так іноді ззарання вдарить мороз і сріблиться на зеленій, здоровій траві.

— Гора з горою не зійдеться! — кричав, вітаючи мене. — От і не вір же тут бабським повір'ям! Мене від самого рана свербіла права долоня — аж отеє ти приїхав. Спасибі! — говорив, трясучи моєю рукою. — Спасибі, що не забув про мене і поступив до бідного пустинника. А я думав, що ми хіба на другім світі побачимося.

— Там своєю дорогою, а тут своєю, — відповів я, стискаючи його холодну руку.

— Звідкіля ж ти їдеш? Ага! Певне, від свояків. Мабуть, спізнився до поїзду. Воно у нас лучається дуже часто. Задержують чоловіка від снідання до підвечірку, а потім під ніч пускають на волю Божу. Та недаром кажуть: нема злого, щоб на добре не вийшло. Якраз завдяки тій нашій своєрідності я нині бачу тебе. Правда?

— Ти вгадав, — і я оповів йому пригоду.

Він слухав, дивлячися на мене лагідними, голубими очима, які пригадали мені мої давні літа. Не раз гляділи ми отак один на другого щиро й просто, не маючи, що перед собою окривати. Лиш нині запримітив я на тих ясних зіницях якусь легку опону з мрії і смутку.

А перше були вони такі ясні та чисті, такі прозорі, як гірська криниця при дорозі.

— Але чекай! Ти, певно, голоден, а я харчую тебе словами. Марто, Марто! — кликнув, відчиняючи до пекарні в стіні прорубане віконце. — Подайте нам чаю, хліба з маслом та яєць, бо маємо голодного гостя. Лиш скоро!

За підвечірком не могли ми наговоритися. Школа, товариші, учителі, чого то ми не переговорили за ту коротку годину! Показалося, що багато з товаришів померло, і то таких, що думали якнайдовше жити. Деякі оженилися.

«А деяким, — замітив мій товариш, — уже й жінки померли».

Я не відповів нічого, лиш завзято взяв гризти суху, як старе лице, поморщену булку. Думаючи над тим, як би відвернути розмову від немилої теми, почув я в сінях важке ступання, якби дві довбні по підлозі били. Потім клямка так жалібно заскрипіла, якби її коваль кліщами відривав, і в їдальню увійшла Марта, велика, груба відцвітаюча жінка.

Я понурив голову над чарку мутного чаю, але чув на собі, як народ каже, якісь недобрі очі.

— Єгомость! А що буде з вечерою? Поштар не привіз м'яса.

— Ну, то заріжте курку, — відповів коротко господар, а з його голосу і з рухів видно було, що хотів її позбутися як-найскорше.